

BENCSIK ZITA

Nagykőrös büntetőjogi gyakorlata 1794-től 1804-ig

Bevezető helyett – mottó

„Az, hogy a hétköznapi emberek milyen szabályok (normák) keretei között és hogyan éltek az életüket, miképpen büntették, ha e normákat megsértették, milyen eljárás (procedúra) során és milyen bizonyítékokra alapozottan hozták meg ügyében a norma megsértéséért járó szankciót – alapvető kérdés a történettudomány számára is. E kérdéseket, és a (többi hasonló) hazai jogtörténet tudományunknak kell – tudományosan, tehát minden perkonceptiótól és a felmerülő-eltűnő divatok hatásától mentesen – megválaszolnia. E válaszok megadása azonban nem könnyű, egyrészt azért, „mert mélységesen mély a múltnak kútja“, a tudományunknak egy évezredes út buktatóit és kanyarjait kell feltárnia, ezen belül minden történelmi periódusban hitelesen kell megmutatnia, hogy mi változott meg, és e változásnak milyen anyagi társadalmi vagy egyéb okai voltak. Ezek a kérdések feltevése és a megválaszoláshoz szükséges dokumentumok feldolgozása nagy felkészültséget követel meg a kutatótól. A kérdések megválaszolása érdekében fel kell tárnia a rendelkezésre álló vagy elérhető) valamennyi levéltári forrást, gondosan értékelnie kell ezen adatait, felelősen csak ezekre építheti a bíráskodásait, mert hűen jól dokumentálva kell bemutatnia a változások irányát és – természetesen – vargabetűit, valamint ezek okait is.”¹

Az általam választott téma, Nagykőrös, szülővárosom büntetőjogi gyakorlatainak felderítése a XVIII. század végén, a fentebb Hajdu által vázolt hatalmas munka egy kicsiny falatjának tűnt munkám kezdetén. Azonban a teljességre törekedve a kutatómunka során felbukkanó valamennyi fellelhető adatot megpróbáltam összegyűjteni. Az egyik levéltári forrás rejti a másik felkutatandó forrást, és milyen csalódást tud okozni, amikor a másik dokumentum, amelyben egy-egy jogeset végső befejezését, egy-egy megválaszolható probléma válaszát sejtethetné a kutató épp azon időszakot tárgyaló része lett a történelem martalé-kává, amely mögött a válasz kulcsát sejtjenék.

¹ HAJDU: *Kállay*, 1095. p.

Ezúton szeretnék köszönetet mondani dr. Szabó Attila levéltárosnak és a Pest Megyei Levéltár Nagykőrösi Osztályának valamennyi dolgozójának, akik a kezdő kutató lelkesedését készségesen támogatták.

I. A korszak országos és helyi normái

„E feladat végrehajtásának legfőbb nehézsége abban van, hogy a jogtörténeti kutatás összetett szemléletmódot követel meg a tudóstól: nemcsak azt kell vizsgálnia, hogy egy adott időszakban mik voltak a hatályos – országos vagy helyi – normák, amelyek az emberek tevékenységét, úgyszólván egész életét keretek közé foglalták, hanem azt is, hogy e normát mennyire ismerhették maguk az emberek, és hogyan alkalmazták tevékenységük során az erre hivatott szervek egy viszonylag nagy és sokvallású sok nemzetiségű országban.”²

Valamennyi a korban a joggyakorlatot meghatározó jogforrást alkalmazni csak a szokásjog alapján alkalmazták. Ami hatályba lépett, a II. József féle Btk., az pedig túl voluntarista szelleme, a nemesek jogait tépázó szabályozása miatt soha nem nyert igazán gyakorlati alkalmazást. A káoszban a rendet biztosítani hivatott '95-ös törvénytervezet, pedig szintén csak javaslat maradt. Különböző fogalom tehát hogy mi volt alkalmazásban (és mi nem volt hatályos), illetve hogy mi volt hatályos, de mit nem alkalmaztak.

„Noha az egész tervezet (Kolonits féle '*Einrichtungswerk*') realizálására sem került sor, annak gondolatkörében mozogva, Kolonits jelentős osztrák elemeket csempészett be. A kardinális ugyanis a latinra lefordított 1656-os alsó-ausztriai büntetőrendtartást, a *Carolinán* alapuló Ferdinandeát 1696-ban felvette *Praxis Criminalis* néven a *Corpus Iuris Hungarici*-be.

A kor viszonyai közepette, a korszerű magyar büntetőtörvények hiányában a kiválóan használható *Praxis Criminalis* átvették az úrszékek, a városi és megyei bíróságok. Az átvételt megkönnyítette, hogy a *Praxis* a közbűncselekményeket rendezte így a nemesség számára politikailag nem volt veszélyes. A bírói gyakorlat útján történő részleges recepciót, az sem akadályozta, hogy a *Praxis* mindig is nem alkotmányos módon létrejött szabálynak minősítették, és hivatalos átvételét az országgyűlésen elutasították. Rendelkezéseit a kor büntetőjog tudománya feldolgozta, azok rendkívül hosszú életűnek bizonyultak.

1. A Praxis Criminalis

Igen korai jogforrásról van szó, de mint láttuk, mégis ez fejtette ki a legnagyobb hatást. A Kolonits által elkészített latin nyelvű fordítás, az 1656. december 30-án III. Ferdinánd által Alsó-Ausztria számára kiadott büntető rendtartásnak

² Uo.

tükörfordítása. A felhasznált eredeti büntető rendtartás neve, „*neue peinliche Landesgerichtsordnung*“ közismertebb nevén a *Ferdinandea*.

A *Constitutio Criminalis Carolina* hiányainak pótlására adták ki, így a korban egészen haladó jellegű iratnak értékelik a többi osztrák büntető rendtartások között, mert míg ez utóbbiak erősen támaszkodnak a *Carolinára* és első sorban eljárásjogiak voltak, addig a *Ferdinandea* a szisztematikusság igényével lépett fel az anyagi jog terén. Ez indokolja, hogy mind a *Therezsana* sőt még a '95-ös tervezet is hasonlóságokat mutat a *Praxis Criminalis*-szal.

A kodifikációs munka során, azonban már a jogászai tudományosság igényével is felléptek, a *Ferdinandea* ilyen téren is precizitásnak örvend.

„A jogszabály egyes részeit a négy kompilátor – akit a „négy doktor” néven is emlegettek Johann Baptist Suttinger v. Thurnhof, Johann Michael v. Seiz, Georg Hartmann, Johann Leopold – kidolgozta, és azokat üléseken megvitatta. Ehhez két fiatal jogtudós segítségét is igénybe vették, akik az archívumok aktái, a közönséges jog alapján, felhasználva a bajor, cseh és más *Landes-Ordnungokat*, figyelemmel a szakirodalomra kétséges esetekben szakvéleményt adtak a számukra. Ehhez a tevékenységükhöz a tartományúr rendelkezésre bocsátotta levéltári anyagát.”³

Talán ez a magyarázata annak, hogy a kor magyar büntetőjogi tudományossága – feltéve, ha ilyenről egyáltalán beszélhetünk – is feldolgozta, és hogy az egyes bűncselekmények tárgyalásánál hivatkoznak első sorban rá (M. Bodo, S. Huszty).

2. Szerkezete

A *Ferdinandea* a bevezetésen kívül két részre oszlik, és 100 szakaszt tartalmaz. Az I. rész 58 szakasza többnyire eljárásjogot, a II. az eljárásjogban a *Ferdinandea* előrehaladást jelentett az inquisitórius eljárás felé ennek jele a védelem érezhető csökkenése, a denunciáció (feljelentés) térnyerése és a vád leértékelődése. A beismerés kikényszerítésére azonban ezen vívmányok ellenére is rendelkezésre áll a tortúra.

Anyagi jogi rendelkezései szisztematikusan épülnek fel, gyakorlati szempontok miatt szoros kapcsolatban állnak a perjoggal.

Általános részi rendelkezései hiányosak, szétszórtak. Az elévülés, a súlyosbító és enyhítő körülmények kidolgozása volt a legnagyobb eredmény, míg a jogos védelem a *Carolina* alapján áll.

A bűncselekmények alapvető csoportjai: 1. a vallás elleni, 59–60 Art. 2. az élet elleni 62–72 Art. 3. a nemi erkölcs elleni 73–82 Art. 4. a tulajdon elleni 84–86 Art. 5. a csalással, hamisításokkal kapcsolatos bűncselekmények, 37–90 Art.

³ BÉLI, KAJTÁR: 32. p.

a 6. pedig a vegyes cselekmények csoportja 94, 61. Art. (Az 1795-ös törvényjavaslat meglepő módon szintén hasonló hatos besorolást alkalmaz.).⁴

A bűncselekményeket tárgyaló szakaszok felépítése pedig, a következő képen alakul: *Bevezetés* (ebben általában szerepel a tényállás meghatározása is), a *gyanúokok* vizsgálatra és befogásra, valamint kivallatásra *büntetés*, a végítélet meghozatalának szabályai, *súlyosbító és enyhítő körülmények*.

3. *A Theresiana mint a Praxis Criminalis továbbfejlesztése, esetleges hatásai Magyarországon, forrásai, keletkezése*

Alsó-Ausztria büntetőjoga 18. század közepén a *Ferdinandeán* alapult. A cseh örökös tartományokban a szabályozás szétszórtságának megszüntetésére azonban nem a *Ferdinanda* átvételét találták a legalkalmasabbnak, hanem az önálló kodifikációt. Így született meg 1707-ben a *Constitutio Criminalis Josephina*, amely a *Theresiana* másik alapforrása.

A *Josephina* eléggé szűkösre sikeredett, 22 szakasza főleg eljárásjogi szabályokat tartalmazott, a Ferdinandeához képest különösen az anyagi joga hézagos.

A *Constitutio Criminalis Theresiana* munkálatai 1752 és 1768 között húzódtak el.

Az uralkodót és környezetét a birodalom jogegységének továbbfejlesztése hatotta át. Ami abból is kitűnik, hogy a *Constitutio Criminalis Theresianát* életbe léptető rendelet (1768.XII.31.) a létező tartományok joganyagainak (köztük a *Ferdinanda* és a *Josephina*) a különbözőségeire és hiányosságaira történő utalást követően leszögezi: „... semmi sem lehet természetesebb méltányosabb, a rendnek megfelelőbb, és az igazságszolgáltatást előremozdítóbb, mint az, hogy a testvériesült örökös tartományok számára azonos jogot állapítsunk meg.”⁵

4. *Szerkezete, hasonlóságok, különbségek*

A két kódex terjedelmét összevetve a többnyire eljárásjogot tartalmazó I. résznél a *Ferdinanda* 58 artikulussal a *Theresiana* 54 artikulusa áll szemben, ez utóbbi azonban kb. 4–4,5-szörös terjedelmű.

Az anyagi jogi résznél az arányok a következőképpen alakulnak: a *Ferdinanda* 42 artikulussal szemben a *Theresiana* 50 artikulusa áll, kb. kétszeres terjedelemben. Részletesen foglalkozik a tanúbizonyítás szabályaival.

A büntetési nemeket az első részben szabályozza, részletesebben kerülnek kifejtésre, ám szigorúságukat tekintve még mindig középkort idézik.

⁴ Lásd II/5. fejezet táblázata.

⁵ BÉLI, KAJTÁR: 35. p.

Az anyagi jogi kérdéseken belül kitér a törvény nem tudására a felsőbb parancsra történt elkövetés és a kísérlet eseteire. A súlyosbító, enyhítő körülmények terén sok az átvétel a Ferdinandeából, de összevonja és kiegészíti azokat.

A *Theresiana* II. része, amely az egyes bűncselekményekről rendelkezik, jóval szisztematikusabban felépített, mint a *Ferdinanda*. Az első részben szereplő 1-3. szakasz a bűncselekmény általános fogalmával alapozza meg a konkrét tényállásokat. Ez a Ferdinandeából hiányzik és nincs benne olyan orientáló szakasz sem, amely külön megadná a bűncselekmények alapvető csoportjait. A *Theresiana* nyolc ilyen csoportot fogad el. Az egyes bűncselekményeknél a *Theresiana* fokozatokban minősíti az elkövetési magatartások súlyosságát, ennek megfelelő számú és súlyosságú osztályok szerint adja meg a büntetési tételeket.

Mindezek szemléltetésére nem lenne haszontalan megnézni egy adott tényállás szabályozásának mikéntjét. Ezt a II. fejezet végén a '95-ös szabályozással is egybevetve kívánom megtenni, egy adott bűncselekmény kapcsán.⁶ Erre az Isitenkáromlás tényállását választottam ki. Az említett büntetőjogi normák mindegyike első helyen taglalják a vallás elleni bűncselekményeket, mint különösen veszélyes bűncselekményt. Még Nagykőrös mezőváros 1747-es statútumában is az első szakaszok ezt a kérdést taglalják.⁷ Csak a '95-ös tervezet képez kivételt ez alól. Noha a *Theresiana* nálunk nem volt alkalmazásban, Mária Terézia Magyarország számára kiadott rendeleteiben, e törvényből is csempésződtek be elemek a magyar joggyakorlatba.

5. A II. József-féle Btk., avagy közönséges törvény a vétkekről és azoknak büntetéseikről

Előzmények

Elrendelte a kerületi büntetőbíróóságok felállítását és egyidejűleg megvonta a büntető jurisdíciót a többi fórumtól. Így az úriszékektől is, amelyek II. József szerint nem érdemlik meg a kormányzat és a nép bizalmát. Erre az aktusra a bírósági szervezet reformjának befejezésekképp kihirdetett pátenssel került sor 1787. aug. 20-án.

Egyetemi végzettséghez köti a bírói tisztség betöltését.

Anyagi jogi reformok körében eltörli a halálbüntetést (bár lehet, hogy az általa bevezetett hajóvontatás sem sokkal humánusabb mód, csupán felvilágosult) és a tortúrát. E két intézkedésével a *Theresiana* két tartópillére omlott össze, így szükségessé vált az új kódex. Modern és haladó szellemű, a részletesebb elemzésére nem kívánok e tanulmány keretei közt kitérni, annál is inkább, mert túl voluntarista és túl haladó szemlélete miatt a korban abszolút ellenállás volt a

⁶ Lásd: II/5. b fejezet.

⁷ Fond PML V./202./a. p. 6.

visszhangja. Nem véletlenül válhattak ki ilyen reakciókat a *Josephina* olyan rendelkezései, mint pl. a gaztettet elkövető személy nem méltó arra, hogy nemesi jogait megtartsa. A kódex 38. szakasza határozottan előírja, hogy a büntettet elkövető nemes ellen ki kell a bírónak mondanía mellékbüntetésként a nemességétől való megfosztást is.⁸

„Feudális jogforrás nem tartalmazhat ilyen normákat, és nem épülhet (még részlegesen sem) ilyen, a feudális joggal összeegyeztethetetlen alapelvekre. Az ilyen jellegű, a társadalmi-politikai viszonyoknak meg nem felelő, koraszülött jogszabályok életképtelenek, ezért került sor Ausztriában is már 1790-től a törvénykönyv többszöri módosítására, majd 1804-ben teljes hatályon kívül helyezésére, Magyarországon pedig már 1790-ben megtörtént teljes abrogálása. Az eltérő objektív viszonyok indokolják azt is, hogy Ausztriában az 1804-es büntetőtörvénykönyv átveszi a *Sanctio Criminalis Josephina* több intézményét, míg Magyarországon ez a hatás sokkal jelentéktelenebb. Téves azonban az a szívósan élő megállapítás, hogy ez a kódex, mint idegen test semmi hatással nem volt a magyar jogfejlődésre.”⁹

Hajdu Lajos szerint számos rendelkezése beépült a '95-ös javaslatba. Az alig két éves hatályosságának idején a bíróságok, ha csak tehették, megpróbálták megkerülni. Ugyanez vonatkozik a megelőző időszak rendeleti jogalkotására. II. József jogpolitikájának a túlszabályozás, a rendeletek valóságos áradata volt az eredménye.

A valóságban történő alkalmazás intenzitására valamint a rendeleti szabályozás valóban kaotikusságának szemléltetésére szeretném hozni a Hajdu eset-tárából elhíresült honti emberevő pert, mely jól illusztrálja mindezt. Egy látszólag ártalmatlan betörésért őrizetbe vett a megye néhány cigányt. Szépen beismerték a betörést még egyéb kisebb „velejárókkal“, amikor váratlanul megvallottak mellékesen egy gyilkosság elkövetését is adalékul a segédkezők megnevezésével.

Az ügy lavinamódra dagadt, rábukkantak egy régi rablóbandára és fővezérére Sárközi György személyében, aki maga 24 társai pedig, további 7 rablógyilkosságot ismertek be. A vizsgálat során azonban egyetlen állítólagos áldozat kilétére sem derült fény. Végül a vádlottak azt is megvallották, hogy az áldozataik tetemeit megették. A jegyzőkönyv külön kiemeli, hogy mindezt „anélkül, hogy akár egyetlen botütést vagy ostorcsapást rájuk vertek volna“, került sor.

Az ítélet meglepően kegyetlen. Sárközit és két további vezért felnégyelésre, további hat férfit keréketörésre, 16 férfit kötélre, az emberlakoma szakácsnait pedig, pallos általi halálra ítélték. A megye törvényszéke csak abban nem értett

⁸ HAJDU: *Tervezet*, 38. p.

⁹ Uo. 40. p.; VARGA ENDRE: *A feudális kori Magyarország legfelső bírósága, a királyi kúria fennállásának utolsó szakaszában (1780–1848/49)*. Kandidátusi disszertáció, kézirat. Budapest, 1966.

teljes mértékben egyet, hogy a peranyagot az ítélet végrehajtása előtt, vagy csak ez után küldjék fel az uralkodóhoz.

II. József nem is a megye jelentéséből szerzett tudomást az esetről, hanem a Bécsi Napló hasábjain értesült a nem mindennapi ítéletről. Azonnal *Handbiletet* küld az alkancellárnak, amelyben kifejti, hogy bámulatos a sajtó gyorsasága, de neki talán mégsem e forrásból kéne tájékozódnia. A kancellária erre azt a jelentést küldi, hogy hozzájuk adat az ügyről nem érkezett, szintén privát forrásból tudják, hogy a megye úgy döntött, a végrehajtás előtt jelentést tesz az udvarnál, de az időközben odaérkezett adminisztrátor elrendelte az azonnali kivégzést.

Az uralkodó levelezését idézem.

„Legutóbbi parancsomban is előírtam mindenféle halálbüntetés végrehajtásának felfüggesztését, mindaddig, amíg a kancellária erre vonatkozó döntése (engedélye) a bírósághoz meg nem érkezik¹⁰ – ezt a Hont megyeiek is jól tudták – jegyzi meg epésen a szerző.

„Megérkezik azonban egy adminisztrátor, egy gróf Erdődy és minden előírást figyelmen kívül hagyva, ezt a rendelkezésemet is megsérti, hogy 42 embert a legborzalmasabb módon kivégezzen.¹¹

Kért a megye engedélyt viszont tortúra engedélyezése végett, egy állhatatos bandatag ellen, aki nem volt hajlandó társai példájára vallani, „mert a gonosztevők száma Őfelsége rendelkezése miatt állandóan növekszik¹² (a halálbüntetés eltörlésére utalva).

Sem a megye, sem II. József nem emlékezett jól, vagy nem vette észre, hogy nem az elképzeléseinek megfelelő leiratot írtak vele alá. A kancellária erre rögtön figyelmeztette is, hogy a szóban forgó leirat csak azt írja elő, hogy ha egy delikvenst halálra ítélnék, de a törvényszék lát bizonyos enyhítő körülményeket, amelyek megalapozott reményt nyújtanak arra, hogy az elítélt kegyelmet nyerhet, az ítélet végrehajtását el kell halasztani, és az ügyet fel kell terjeszteni az uralkodóhoz (a hivatkozott leirat száma OL, a-39. 46/1781).

A rendelkezést tehát nem lehet a halálbüntetés általános felfüggesztésének tekinteni, noha misem bizonyítja jobban azt, hogy az országban ez a hír járta, mint Hont jelentése.

6. Az 1795-ös első magyar büntetőkódex-tervezet

Mi lehet a kapcsolat az új, sajnos soha életbe nem lépett tervezet és a tárgyalt egyéb normák között?

Mit vett át, van e szerkezeti felépítésbeli hasonlóság, pl. közte és a szokásjogi úton oly előszeretettel alkalmazott *Praxis Criminalis* között?

¹⁰ HAJDU: *Büntett*, 127. p.

¹¹ Uo.

¹² Uo. 122. p.

Hatott-e a későbbi jogfejlődésre, volt-e minimális hatása is a büntető bíróságok gyakorlatára?

Hatályba lépése gyökeres változást eredményezett volna legalitással, bírói arbitrium korlátok közé szorításával, új fejlődési szakaszt indíthatott volna el, a lakosság többségének garanciát nyújthatott volna a feudális önkény ellen.

Mindenekelőtt leszögezendő, hogy a sorsa ellenére a magyar jogfejlődésre tett hatása rendkívül nagy. A javaslat egyes részeit, így pl. a statáriumról szóló külön szakaszt is, helytartótanácsi rendeletekkel hatályba léptették, így a bizottság munkájának a nemesség által elfogadható részeit az élő feudális jog részévé tették.

A kódextervezet két részből áll, az első „Az eljárás szabályairól,“ amely túlnyomórészt valóban eljárás jogot tartalmaz, azonban megbújnak itt ilyen címekkel ellátott szakaszok, mint:

XII. Azokról a körülményekről, amelyek a büntett felróhatóságát megakadályozzák, illetve, amelyek a büntettet enyhítik.

XIII. A súlyosbító körülményekről.

Ezeket a rendelkezéseket ma a büntetőjog általános részéhez sorolnánk, azonban az általam gyűjtött jogesetek tárgyalásánál a tervezet tematikáját követve, annak „különös“ része által említett sorrendje szerint kívánom tárgyalni. Ezért az egyes bűncselekmények elemzésére nem kívánok ehelyütt kitérni.

Érdekes viszont a keletkezéstörténettel elidőzni egy kicsit. Így talán fény derülhet a fejezet elején feltett azon kérdésemre, hogy lehet-e némi hasonlóságot felfedezni, pl. a *Praxis Criminalis* és a 95-ös tervezet között.

A deputacio első ülésén a *Codex Criminalis* I. eljárási részének kidolgozásával Szirmay Antalt, Zemplén megye követét, a II. – valójában – különös részi fejezet vázlatának elkészítésével pedig Reviczky Józsefet az ekkor a debreceni kerületi tábla asszeszorát (később a pesti Egyetem Jogi Karának professzora) bízta meg.

Hajdu Lajos értékelése szerint a *Projectum Szirmayanum* önmagában semmitmondó, egymondatos címeiből már nem igazán lehet következtetni, arra hogy a szerző eredetileg hogyan kívánta az adott kérdéseket szabályozni.

Annál érdekesebb Reviczky vázlata, amely az egyes bűncselekményeket 6 csoportra osztja.

Az anyag összeállításánál az ekkor még kerületi táblabíró Reviczky rendkívül óvatos: csak a *Corpus Juris*ban, illetve a *Praxis Criminalis*ban különböző helyeken szétszórt büntetteket foglalja egységes keretbe, vázlata tulajdonképpen nem is kódex, hanem inkorporációs-vázlat.¹³

A II. rész vázlata azért is igényel több figyelmet, mert Reviczky 9 pontban azt is meghatározza, hogy melyek azok az általános princípiumok, (jogelvek!), amelyek szerint munkáját végezni kívánta.

¹³ HAJDU: *Adalékok*, 121. p.

7. Szerkezeti összehasonlítások „különös rész“

Ferdinanda	Projectum Reviczkya- num	'95-ös tervezet
1. Vallás elleni bcs.	1. Közbiztonság elleni	1. Közbizt. elleni bcs.
2. Élet elleni bcs.	2. Polg. életét veszélyez- tető erőszakos bcs.	2. A polg.-ok élete és testi épsége elleni bcs.
3. Nemi erkölcs elleni bcs.	3. Polg.-ok becsületét sértő bcs.	3. A polg.-ok becsületét sértő bcs.
4. Tulajdon elleni bcs.	4. Polg. javai és vagyoni jogai ellen	4. A polg.-ok javait, va- gyonát és szabadságát veszélyeztető
5. Csalás, hamisítás	5. Erkölcsök megrontásá- ra irányuló bcs.	5. Az erkölcsök megron- tására irányuló bcs.
6. Vegyes	6. Azok a bcs.-ek ame- lyek nem kriminális, hanem igazgatási elj.- sal pönalizáltak. Quasi vegyes	6. Ide lehet sorolni a LIV. szakaszt, és a statáriális jogról szó- lót. Quasi vegyes

a) Egy konkrét tényállás összehasonlítása (istenkáromlás)

A „bűncselekményt“ azért választottam szemléltetésül, mert a korban is változott annak súlyosságának – mai szóval élve a társadalomra veszélyességének – a megítélése (lásd 7. számú lábjegyzet).

A feudális magyar jogban az 1563. 42. tc. határozta meg először az istenkáromlás fogalmát. „... akik a teremtő Istent, a keresztséget, és a lelket s egyéb hasonlókat káromolják.“ (2. §)! Tehát az elsők között nyert szabályzást.

„... akik a káromkodást hallják, de be nem jelentik...“ (4. §)

A 19. századig ezt követően alkotott törvények, az 1659:42.tc. és az 1723:110. tc. csak az 1563-as rendelkezéseit erősítik meg.

A büntett „törvényi tárgyalását“ *Pr. Cr. 59. szakasza* – a magyar szabályozással tartalmilag egyezően de – jóval kimunkáltabban és pontosabban adja meg:

„Aki a mindenható istent, a boldogságos szűz Máriát, vagy isten többi szentjeit káromolja, avagy akár szóval, akár tettel, istennek olyat tulajdonít, ami nem illik, vagy az őt megillető tiszteletet ellenkezőjében részesíti, valamint az is, aki az istenkáromlást a nélkül hallgatja végig, hogy a káromlót (midőn testét becsületét vagy életét nem fenyegeti veszély) figyelmeztetné, hanem mintegy vele érez, vagy midőn az istenkáromló a figyelmeztetés után sem áll el a károm-

lástól, azt, noha veszélyt hozhat elrejt és nem jelenti fel, és nem kevésbé az is, aki üdvözítőnk szentségeit, sebeit, keresztyét és kínjait szándékosan és megfontoltan gyalázza...¹⁴

A *Theresiana* az istenkáromlást szintén első helyen, mint a legkövethető legfontosabb bűnt tárgyalja. A tett súlyossága szerint három fokozatba osztja (a fordítás tartalmi szempontú az eredeti német szöveg alapján).

1. Közvetlenül szóval vagy tettel a legszentebb Istenséget, a szentháromságot becsméléssel illeti.

2. Ha valaki Máriát vagy a szenteket illetve hasonlókkal, ugyancsak ide tartozik, ha valaki a feszületet összetörte vagy más képi istenábrázolásokat szándékosan megrongálta.

3. Ha nem közvetlenül Isten Mária, illetve ezek megtestesülései ellen, de mégis valami nem helyénvalót, akarattal, és gonosz szándékkal tesz, tehát valamilyen úton-módon, Isten ellen tesz, tiszteletlenséget beszél, illetve szidalmazó tevékenységet űz.

Ide sorolandók továbbá azok is, akik ugyan személyesen nem követtek el istenkáromlást, viszont nem léptek közre, mikor környezetükből valakit ezt a bűnt elkövetni látták.

Mária Terézia egyébként 1761. július 16-án külön rendeletet adott ki Magyarországon az istenkáromlás megfékezésére, ennek szabályozása csaknem megegyezik a fent ismertetettel.¹⁵

II. József-féle Btk. A blasphemia nem büntett, hanem polgári vétség.

„A’ ki a józan ész olyannyira megtagadja, hogy a Mindenhatót nyilvánvaló helyeken vagy másoknak jelenlétében beszédek íráskor vagy tselekedetek által vakmerőképpen káromolni merészelje ezzel úgy kell bánni, mint egy Eszelőssel...¹⁶

A '95-ös tervezet XLV. szakasza az istenkáromlásról így rendelkezik:

1. § Istenkáromlás az Isten, valamint az Ő tiszteletéhez tartozó dolgok elleni gyalázkodást kell érteni.

2. § ... Mivel a tapasztalat azt bizonyítja, hogy az istenkáromlások igen gyakran tudatlanságból, ezzel együtt az értelemnek bizonyos megzavarodásából, vagy hirtelen dührohamból fakadnak „(talán mégsem volt teljesen nyomtalan a II. József-féle szabályozás).¹⁷

Ha a kiszabható büntetéseket nézzük, még szembetűnőbb a megítélés változása.

Mária Teréziánál – igaz, csak visszaesés esetén – akár halálbüntetés is kiszabható.

¹⁴ BÉLI, KAJTÁR:40–41. p.

¹⁵ HAJDU: *Büntett*, 17. p.

¹⁶ Uo. 330. p..

¹⁷ HAJDU: *Tervezet*, 498. p.

II. József az elkövetőt bolondok házába záratni rendelte állapotának megfelelően. Az uralkodó csupán az ország fejlődésbeli állapotát nem vette figyelembe, mert ilyen intézmény a korszakban egy darab sincs.

A '95-ös tervezet az elkövetés súlyosságára való tekintettel különböző időtartamú, dologházban letöltendő szabadságvesztésre ítéli csupán.

Végül Nagykőrös 1747-es statutumának rendelkezése az Istenkáromlásról (*Statuta Oppidi Privilegiati: Nagy Körös, 1747*).

Elgondolkodtató az a tény, hogy egy privilégizált mezőváros egy olyan parányi statútumban, amely mindössze 32 szakaszból áll és csak néhány, (pontosan kettő büntetőjogi szabályozást tartalmaz) ezek közül az egyiket e bűncselekménynek szenteli. Továbbá az is, hogy a birtokok eladása vétele szabályozása középette az első két szakasz a vasárnap megfelelő megtisztelésétől, istentiszteletekről nyilatkozik. Az istenkáromlást a XXII. szakaszban a következőképpen ítéli meg.

„A 'sok káromkodások mivel a' nép között igen el áradtanak, azért hogy Istennek ő Sz: felségének méltó haragja enyhíttessék, elvégeztetett, ha valaki káromkodni tapasztaltatik, elsőben 50 Pálczákra, másodsor kétannyira büntetetik, harmadszor, Tekintetes Nemes Vármegye tömlöczében küldtetetik.“¹⁸

II. A városi tanács és mezővárosi önállóság

A feltárt jogforrások elemzéséhez elengedhetetlenül szükséges a város történetének nem kifejezett jogtörténeti szemléletű, de helytörténeti megvilágítása. Számos további dilemma, és kérdés feltevését, és megválaszolását segíti elő.

„Nagy-Kőrös város előljárósága, élén a bíróval, aki csakhamar, minthogy mellette második bíró is foglalkozott, főbíró, deákosan Judex primarius, czimmel illetett meg, már a török hódoltság alatt, a városnak nemcsak anyagi, közigazgatási és közrendtartási, hanem jog és igazságszolgáltatási ügyei felett is nagy önállósággal intézkedett.“¹⁹

Igy tevékenysége kiterjedt az adók és közterhek beszedésére, a szolgáltatások községi kezelésére. Mindezek valóságáról regesztumok és hivatalos nyugták tanúskodnak.

Birtokok puszták bérbeadása, zálogba vétele, örökbeadása, is a tanács kompetenciájába tartozott.

Akad példa követküldésre, de az általam vizsgált anyagból a leginkább alátámasztást nyert tevékenysége, a kocsmáltatási jog, valamint a húsmérési jog törvényes gyakorlásának ellenőrzése (lásd később: Vagyoni büntetések).

¹⁸ Fond PML V./202./a. p.6.

¹⁹ GALGÓCZY: 142. p.

„A kocsmáltatási és húsmérési jog külön erre rendelt borbírák és székbírák felügyelete alatt gyakoroltattott.”²⁰

A bor raktározására a város előbb pincét bérelt a város, később kőpincét építtetett, ahol a dézsmát, és a vett borokat tárolták. Innen osztották ki a város kocsmárosainak. A kurta kocsmások, s azok ellen, akik alattomban mérték, vagy jogosítvány nélkül mérték a bort, a város szigorú intézkedéseket alkalmazott. Galgóczy szerint a bort elkobozták, a kurtakocsmát üző hordóinak fenekét beverették, és ennek tetejébe még bírságot is vetettek ki rájuk. Az általam vizsgált időszak jogesetei alapján alátámasztható mindezekből az, hogy a kurta kocsmák gyakran előforduló bűncselekmény, és hogy jutalma pénzbüntetés volt. A Galgóczy által említett egyéb intézkedésekre én nem találtam jegyzőkönyvi utalást.

Húsmérésre a város négy részén volt mészárszék. Ezekben vagy a város konvenciók székálló legényét alkalmazott, később bérleti úton keletkezett ez a jog. Az alattomos húsmérőket a tilos bormérőkhöz hasonlóan büntették.

„Az anyagi, közigazgatási és közrendtartási ügy egészen a kezében volt a jog- és igazságszolgáltatási hatáskör pedig még az élet és halál felett való ítélkezésre is annyira kiterjedt, hogy az csak a fellebbezéssel s más törvényes jogorvoslattal korlátozott.”²¹

A fenti Galgóczy-megállapítással viszont vitába kell szállnom. A tíz év joggyakorlatából egyetlen esetet sem tudok felmutatni, ahol a tanács „élet-halál” kérdésében saját hatáskörében járt volna el. Ilyen esetekben a tanács csupán a tanúk és a vádlottak kihallgatásáig merészkedik, s a jegyzőkönyveket haladéktalanul felküldi a vármegyének, a vádlottak kíséretében. A gyakorlat tehát inkább a jogirodalomban egyébként elfogadott tételt látszik alátámasztani, miszerint: „a mezőváros bíraskodott saját polgárai felett (néhány mezővárosnak királyi kiváltság alapján pallosjoga is volt), intézte a közigazgatást, vetette ki és szedte be a polgároktól az adókat és egyéb földesúri szolgáltatásokat.”²²

Nagykörösnek azonban nem volt pallosjoga, mint ahogy magánföldesura sem. A mezővárosok a megyék igazgatási felügyelete alá tartoztak. A városnak megítélésem szerint nem volt hatásköre főben járó ügyben való ítélkezésre. Ezt nem is tette, az általam feltárt jogesetek is ezt támasztják alá.

„Ha a mezővárosoknak magánföldesura nem volt, vagy külön privilégium ekként rendelkezett, a vármegye törvényszéke volt a fellebbezési fórum.”²³

A fentihez hasonló vélemények azonban igen gyakran fordulnak elő a helytörténetírásban. Megpróbálják kissé túldomborítani a mezővárosi privilégium és önállóság tartalmát.

²⁰ GALGÓCZY: 146. p.

²¹ GALGÓCZY: 142. p.

²² CSIZMADIA – KOVÁCS – ASZTALOS: 184. p.

²³ Uo.

A mezővárosi önrendelkezés megerősödése tagadhatatlan tény, mely a török kor sajátosságaira vezethető vissza. Hiszen a török azért látta el a várost különböző oltalomlevelekkel, hogy utána minél több jövedelmet húzhassanak belőle. A vármegye és a földesurak pedig előretolt hódoltsági állást építettek ki, azaz a mezővárosi tanács testesítette meg az ő hatalmukat is. Mindezen körülmények következtében a városnak olyan hatósági és földesúri jogokat kellett gyakorolnia, amely a létbiztonságot és fokozottabb anyagi teherviselő képességet teremtett. Mindez azonban nem jelentette azt, hogy a városi tanács kivonhatta volna magát akár a török, akár a magyar, vagy a távolra szakadt földesurak hatalma alól. A város vezetősége ki volt szolgáltatva nem csak a török, de a magyar hatalomnak is, s rendkívüli nagy diplomáciai érzékkel kellett lavíroznuk, hogy a mezővárosi közösség egysége sértetlen maradjon.

A későbbiekben, a városban legnagyobb birtokokkal rendelkező földesurak kihasítási pereit jelentették a város egységére a legnagyobb veszélyt. A Keglevichék például 1758-ban indítottak birtokkihasítási pert. Hogy miért nem elégedtek meg az árendális vagy a zálog összegével, mint eddig, arra az a magyarázat, hogy a kézeli nagykatai birtokukhoz a kőrösi telkek tökéletesek lettek volna egy uradalmi központ kialakításához.

A város ekkor sem késlekedik esetleges diplomáciai eszközök latba vetésével. Levelet küld 1759. május 24-én Mária Teréziához, melyben előadják abbéli aggodalmukat, hogy a Keglevichék birtokkihasításának sikeressége esetén, a többi földesurak is hasonló kezdeményezéssel élhetnek, s a város ily módon való széttagozódása miatt alkalmatlanná válik a felség és a haza szolgálatára. Mindezek alátámasztására évenkénti bontásban sorolták föl azokat a kiadásokat, amelyeket 1705-ben Eugen, és Hebreuille hercegeknek szolgáltatott.

„Egy hónappal később, június 6-án határozatot küldött a királynő Pest vármegyéhez, hogy olyan középutas megoldást találjanak, amely felosztás esetén sem idézné elő Nagykőrös gazdasági romlását.”²⁴

A helyzet valóban eléggé sajtáságos. A városnak nincs odáig terjedő privilégiumlevele, hogy a földesúri hatalom teljes megszűntét jelentené. Galgóczy tesz ugyan említést, hogy a város Mária Teréziától vásárjogot kapott, s az uralkodó ezt a közösség nevére adományozta, és azt az előjáróság a város részére, és a város nevében gyakorolta.

„Ezen adományozással a város birtokjoga királyi megerősítést nyert.”²⁵

Hogy mit ért ez alatt konkrétan, nem tudni. A jogirodalom Nagykőröst világi földesúri hatalom alatt álló mezővárosok körébe sorolja.²⁶ Ez azonban többnyire abban nyilvánult meg, hogy a város zálogot, vagy árendát fizetett a földesúri birtokban lévő birtokokért. A mezővárosi önállóság e tekintetben való miben-

²⁴ NOVÁK: *Nagykőrös*, 268. p.

²⁵ GALGÓCZY: 143. p.

²⁶ CSIZMADIA – KOVÁCS – ASZTALOS: 184. p.

létét nem célja a dolgozatnak vizsgálni, kutatásom nem terjed ki ennek a vizsgálatára. Ezen állítások lehetnek a lokálpatrióta helytörténetíró túlzásai is.

Kutatási anyagom alapján viszont egyértelműen cáfolhatók a következő állítások.

„Kisebb polgári és fenyítő ügyekben az igazságszolgáltatást a bíró maga személyesen, vagy helyettes útján, valamivel nagyobbakban maga mellé vett esküdt társaival együtt, fontos és különösen főben járó ügyekben pedig a: ‘három város tanácsa vagy törvényszéke’ intézményével gyakorolta.”²⁷

A fent említett intézmény Galgóczy szerint fontosabb ügyekben gyűlt össze, Nagykőrös Cegléd és Kecskemét bérmelyik város tanácsának hívására kölcsönösen egy pár tagot delegált a másik bíróságába.

„Ilyen eljárásra nézve polgári ügyekben is számos esetet foglalnak magukban a régi jegyzőkönyvek, de még többet fegyelmi és büntető, különösen főben járó ügyekben.”²⁸

Ha létezett is ilyen fórum, bizony állíthatom, hogy a 18. század végére legalábbis büntető ügyekben ki ment a divatból. Főben járó ügyekben pedig, mint említettem, a tanács csak a kihallgatások lefolytatásáig merészkedett.

Helytörténeti kitekintésem végén szükségesnek tartom, hogy pár szót szóljak a tanács összetételéről a vizsgált korszakban. A török korra már kialakult a tanács személyi kerete. A főbíró mellett másodbíró állt, ő intézte a gazdasági ügyeket. Tizenkét tanácsnok, főjegyző, aljegyző, borbíró, székbíró, vásárbíró, 1761 után pedig másik segítség is került a rendes bíró mellé, aki az adóüggyel, és a pénztár kezelésével foglalkozott. A bíróválasztás Szent György napján a templomban történt.

A főbírói, másodbírói illetve a pénzbírói tisztségeket az általam vizsgált időszakban a következőképp töltötték be:

1793–1794. Főbíró: Ns Nyári Lajos Másodbíró: Ns Molnár Mihály Pénzbíró: Szépe Pál.

1794–1795. Főbíró: Patay József Másodbíró: Ns Török István Pénzbíró: Szépe Pál.

1795–1796. Főbíró: Ns Nyári Lajos Másodbíró: Karay János Pénzbíró: Karay Gergely.

1796–1797. Főbíró: Ns Nyári Lajos Másodbíró: Karay János Pénzbíró: Czira Ádám.

Változás áll be a pénzügyi és igazságügyi osztályokban mivel a főbíró (Fb.) és másodbíró (Mb.) mellé további négy pótbírót (P.) rendeltek.

1797–1798. Fb. Ns Nyári Lakos Mb. Szépe Pál, P. Szabó István, Csók Imre, Demeter János, Bódis István.

²⁷ GALGÓCZY: 143. p.

²⁸ Uo. 144. p.

1798–1799. Fb. Thenke András, Mb. Szépe Pál, P. Szabó István, Csók Imre, Sági János, Bárányi András.

1799–1800. Fb. Thenke András, Mb. Kálmándi Ferenc, P. Szücs Mihály, Csók Imre, Bárányi András.

1800–1801. Fb. Thenke András Mb. Kálmándi Ferenc P. Sára Mihály, Sági István, Pándi István, Koroknai Gáspár.

1801–1802. Fb. Ns Thenke András, Mb. Muraközy János.

1801-es tisztújítás során: Fb, Ns Nyári Lajos Mb. Czira Gergely.

1802–1803. Fb. Ns Molnár Albert Mb. Patonai Gergely P. Szabó József, Sági Péter, Hoffer Sámuel, Czeglédi István.

Ismét új rendezés állt be 1803-tól csak fő és másodbírák választására került sor.

1803–1804. Főbíró: Ns Molnár Albert Másodbíró: Patonai Gergely.

1804–1805. Főbíró: Ns Molnár Albert Másodbíró: Muraközy János.

III. A nagykőrösi joggyakorlat eljárásjoga, az eljáró szervek

Az általam kutatott anyag jegyzőkönyvek formájában áll rendelkezésünkre. Így tízéves adat tanulmányozása után feltűnnek olyan jegyzőkönyvvezetéssel kapcsolatos sajátosságok, a korszakon belül kimutatható változások, fejlődési trendek, melyek ismertetése nem teljesen haszontalan. Ez alapján alátámasztást nyerhet Galgóczy Károly azon állítása,²⁹ miszerint mind a tanács, mind a város szolgálatában álló egyéb tisztségviselők egyre inkább a személyében alkalmassabb, rátermettebb és nem utolsó sorban szakképzettebb személyek köréből kerülnek ki.

A kezdeti időszakban a tanúkihallgatásokat két hasábian, a tanúkhöz intézett kérdéseket, és a tanúk válaszait ezáltal elkülönítve, szinte szó szerint meglehetősen terjengősen, nem túl célratorően vezették. A kérdésfeltevések is sokkal véletlenszerűbbnek tűnnek. Például a tanúk illetve a vádlott személyi adatainak felvételénél sem tapasztalható szisztematikusság. A nevet, életkort és a vallást minden esetben kérdezik, a lakhelyet, családi állapotot nem kérdezik. Kihallgatások során persze olykor fény derül a fenti adatokra. Például a kihallgatott tanú a vádlott szomszédja, ez alapján egyértelművé válik az illető lakhelye is. Családi állapotra csak abban az esetben kérdeznak rá, ha az adott bűncselekmény jellege indokolja (paráználkodás, házasságtörés). Van, hogy a vádlott maga ad tájékoztatást erre. A vizsgált évtized végén már többször találkozunk olyan jegyzőkönyvvezetési módszerrel, ahol elmarad a fent említett terjengős, kérdés-felelet formájában történő rögzítés, csupán a vallomás lényegi részét jegyzik le.

Ha a tanács érdemi döntést hozott az ügyben, tehát büntetés kiszabására került sor, 1802-től a szentenciák szövegében valamilyen formában megjelenik a

²⁹ Uo. 51. p.

végzés szó, a korábbi „ily rendelés hozatott, vagy ekképp rendelkezett“ fordulatok helyett.

A kisebb lopás, istenkáromlás, nem végzetes kimenetelű verekedési ügyekben a város főbírája járt el. Gazdasági ügyekkel kapcsolatos bűncselekmények esetében pedig a másodbíró (kurta kocsmá).

A főbírói jegyzőkönyvekben nem különülnek el a polgári, illetve a büntető ügyek. A nagyobb tárgyi súlyú ügyeket tárgyaló gonosztevők jegyzőkönyve, viszont kizárólag büntető ügyeket foglal magába.

1. Az eljárás megindítása

Milyen feltételek fennállása esetén indulhat a korban eljárás? Hogyan kezdik meg a cselekmény elkövetésének körülményeinek felkutatását? Mi alapján keresik a bizonyítékokat? Hogyan kutatják fel a bűnösöket?

Bizonyos bűncselekményeknél a hatóságoknak nem volt nehéz dolga. Ilyenek a kocsmái verekedések. Ezekben az esetekben a cselekmény, főleg ha komolyabb következményekkel járt, amúgy is közszájon forgott, úgymond köztudomású volt. Így a helyi borbélytól, aki a sértettet ápolta, vagy a sértett szomszédjai között biztosan adódott, aki legalább arra nézve tudott információt adni, hogy melyik helyi kocsmában történt az eset. A kocsmáros minden bizonnyal tudta a jelen lévő, rendszeresen ott italozó juhászok, bojtárok, gulyások, helybéli legények nevét. A város megkeresésére ezek kénytelenek voltak tanúskodni, de ha azt nem is, a tanács, avagy a bíró előtt mindenképpen megjelenni tartoztak. A város 17-es statútumának VII. szakasza szerint ugyanis:

„A’ ki Város petsétivel Bíró Uram, vagyis Nemes Tanács eleiben hívatatik, és fel nem jön, egy Forintra Büntettetik.“³⁰

A verekedések sajátja, hogy amennyiben a sértett nem hal bele az incidensbe, maga tesz panaszt.

„Minekutánna mely a közelébb múlt 1794. dik esztendőbeli novembernek 26-dik napján, Tót András Nagykörösi lakos ugyan Nagykörösi lakos Benke Gergelynek (mint az tanúk által kivilágosodott) egyik szemét a Kecskeméti Kapuban lévő Város Vendégfogadóba, az egymás között történt veszekedés közben a csizmáján lévő sarkantyújával dühösen kivájta volna: a nevezett Benke Gergely a Szolga Bíró Szalay Mihály Úr előtt panaszt tett...“

A felszarvazott férjek is személyesen tesznek panaszt, az eljárás ez alapján indul, sőt, maga a panaszos nevezi meg a kihallgatandó tanúkat is.

„Molnár János a Nemes Gyulai regementbol való köz-katona a nemes Tanácshoz benyújtott instantiájában panaszképpen előadja: miképpen testvér ötse Molnár József megvetvén az isteni és emberi törvények szentségét a

³⁰ Fond PML V./202./a. 4. p.

panaszolkodó feleségével, Bordáts Erzsébettel alattomba öszve szerveszkedett...³¹

Tettenérés eseténél is hasonló a helyzet. Olykor a meglopott maga viszi a Tanács elé a tetten ért személyt. Az eljárás ilyenkor azonnal megindul.

Tettenérés hiányában a feljelentő szintén a közszájon forgó feltevések alapján vádolja be a feltételezett tettest. Így járt el 1801-ben Nagy András nevű kint háló gulyás, aki elbitangolt tehenét hiába keresvén „... mert fül hegygel hallotta, hogy azon tehenet Bató András varga vágta legyen le, kérését nyújtotta azért, s az iránt, hogy Bató András háza, akla megvizsgáltassék...³²

Egyetlen esetet találtam, amelyben nem nyert bizonyítást az így feladott tettes, a jegyzőkönyv tanúsága szerint a vádló is büntetlenül távozik. Valószínű tehát, hogy „ilyen esetben a Nemes tanács is az országos gyakorlatnak megfelelően járt el. Mint ahogy azt Hajdu is megjegyzi, a feljelentő, *delátor*, csupán a büntettré, és annak lehetséges elkövetőjére hívja fel a hatóságok figyelmét, nem pedig vádlóként szerepelnek. Ha a feljelentés valósága nem igazolódik be, a feljelentő büntetőjogilag nem felel.”³³

Egy esetben tesz a jegyzőkönyv említést arról hogy a vádolót, akinek vádja nem igazolódik be, valamilyen módon megbüntetik, amennyiben az ez esetben alkalmazott szankció egyáltalán büntetésnek tekinthető.

Egy Csele Sára nevű hajadon azért tesz jelentést a tanácsnál, mert állítása szerint egy Vitéz János nevű szabólegény teherbe ejtette. A megesett leány arra kérte volna a tanácsot, hogy egykori hódolóját tartásdíj fizetésére kötelezzék. Azt, hogy a paráznaság bűncselekményét valóban e szabó legény követte el vele, nem tudta megfelelően bizonyítani. Ebből kifolyólag a legényt szabadon bocsátják a hazug panaszolkodó fél, ellenben kemény feddésre, mint más becsületének ok és fundamentom nélkül gázoló, méltónak ítéltetik.³⁴

A tanács ezen enyhe büntetését sem hamis vád miatt szabja ki, hanem rágalmozásért.

Tárgyi bizonyítékok felkutatására a legszemléletesebb példák az állatlopások köréből hozhatók. Térjünk csak vissza a már említett gulyás feljelentéséhez.

„...hogy valahol vagy husára, vagy bőréré reá lehetne akadni, ezen kérése teljesítettvén, minekutánna husának némely részére az aklában, faggyára pedig és bőréré a háznál a városnak e végére kiküldetett emberei reá akadtak volna...³⁵

A jogeset jobb megértéséhez talán nem haszontalan magyarázatul szolgál egy adat a város korabeli településszerkezetéről. A külső tanyák mellett a me-

³¹ Fond: PML V./203. 177. p.

³² Fond: PML V./203. /b. 174. p.

³³ HAJDU: *Büntett*, 60. p.

³⁴ Fond: PML V./203./b. 104. p.

³⁵ Fond: PML V./203. /b. 174. p

zőgazdaság segítésére körül a város szélein akolkertek, a városon kívül, de mégis a közelében, a nagyobb forgalmú utak mellett közrakodó kertek voltak.

A magánbirtokot képző akolkertekben volt az állattenyésztésre szolgáló istálló, és a rekeszelő akol, ahol télen a gazdasági állattartás folyt. Itt volt a gazdasági udvar, a nyomtató, vagy cséplő szérű, ahová a szálás gabonát hordták össze.

Előfordul a nagykőrösi gyakorlatban, hogy a tanács más település eljáró hatóságának megkeresésére indít eljárást, akár a tettesek, akár tanú felkutatására.

„Szoma Máté Kecskeméti Fiscaliber (a kézírás nehezen olvasható, valószínű fiskálisról van szó) a mai napon levelet küldvén arra kérte a Feő Bíró Thenke András Urat, hogy valami kecskeméti születésű Vizi nevezetű menyecskét, ki az ide valósi, Nagy vendég fogadójában szolgálni mondatik, felkerestessen vallását e következő parancsokra vegye ki és küldje meg.“³⁶ (1798. máj. 21.)

Hasonló esetet lehet példaképp említeni 1804-ből.

„Őcsöd Helység Elöljárója, levelek által tudósította a nemes tanácsot arról, hogy Nagy-Kőrösi lakosok Herczeg Pál, Csáli János, őcsödi lakos Pap Mihálynál részt aratván, azon okból mivel gazdájuk a már elnyomtatott részeket haza akarta szállíttatni, holott csak úgy küteles volt volna Pap Mihály az emberek gabona részét Nagykőrösre haza hozni, ha megírt részesei a hat napi számot nála ledolgozták volna, melyet nem cselekedtek és erőszakkal egy lovát elhozták.“

„Mire nézve, hogy Pap Mihálynak lova vissza adattasson, az elkövetett erőszakoskodásért pedig hogy a megírt részesek megfenyíttessenek, efelett, hogy a Pap Mihály emergálé kárát s a költségét megtéríttessék kéri.“³⁷

Arra is találunk példát, hogy a hatóság emberei – ez többnyire a város hadnagya – hozza be a nemes tanács elé a határban csavargó gyanús személyeket. A csavargást a város statútuma is bünteti. A IV. szakasz rendelkezik erről:

„Ha valaki más Helységből a' Városba kívánna lakni bé jönni az olyatén Személy a' Város Bíráji előtt magát Személy szerint bejelentse, és a 'maga Életéről, erköltsiül, magaviseléséről 's háza népéről azon Helységnek Bírájátul, és Esküttyeitül, Helység szokott pecsétí alatt, hogy minden gyanúságtul üres legyen, tanúbizonyoságtévő Levelet hozzon magával, másként a' Város Lakossai közzé bé nem vétethetik, annális inkább magának idő nap előtt Jóságot Szolot, és más affélét venni meg nem engedtetetik. A' kik pedig eddig is hír nélkül beszärmaztanak, és a' Város házánál magok igazságát jó bizonyoságtévő Levelekkel meg nem bizonyították, a' Városban m'eg nem szenyvedtetnek, innen elmenyenek, hogy miattuk Földes Uraiktul bút ne lássunk.“³⁸

³⁶ Fond: PML V./203. /b. 119. p.

³⁷ Uo.

³⁸ Fond: PML V./202./a. 4. p.

Mindezekből persze az is kiderül, hogy a város már kiharcolt privilégiumának megőrzése érdekében a legkisebb konfrontációt is igyekezett kerülni a földesúri hatalommal.

Mint be nem jelentett, alattomban a városba csempészett menyecske került kihallgatásra, bizonyos Szabó Ilona 1800. május 20-án.

„Szabó Ilona Törteli születésű Dér Jánosnak N. Vérfei Regementbéli Köz-Katonának 17. Esztendőktől fogva való felesége, pápista személy, a férje néki Ptroveczelkán (a városnév nem egyértelműen olvasható) lakott, behajtatván a Város emberei által Exámen alá vetetődven a jött világosságra, hogy ezen asszonyt, Nemes Molnár Albert Úrnak nyájjuhásza maga kurvájának felfogadta, és ezen Városba alattomba be hozta, sőt már a nevezett juhásztól gyermeke is lett.

Ezek utána az határozatott a Nemes Tanács Által: Hogy ezen hitetlenul élő Személy is egyszersmind csavargó Törtelre haza utaltasson.³⁹

Minden bizonnyal a paráznság büntetést értékelte a tanács oly módon, hogy tizenöt korbácsot is rá veretett, mielőtt a város határába kivezették.

Felmerül persze a kérdés, hogy mivel a jegyzőkönyv nem utal arra, hogy a tanácsnál a szóban forgó hölgyet valaki feladta volna, hogyan botlott a város embereibe. Valószínű, hogy nem járkalhatott túl nagy biztonsággal szabadon. Nem elég hogy menlevél nélkül lakott a városban, még a paráznság bűne is a lelkén száradt. Valószínűbb, hogy az eset közszájon forgott a városban. Gondoljunk csak arra, hogy a nevezett asszonymak gyermeke is származott a „bűnös” kapcsolatból. Ha az asszony városban tartózkodását, és annak minőségét sikerült is volna eltitkolni, a gyermek születését semmiképp. Az eset köztudomású lehetett, s így akadt olyan helybéli, akik segítettek annak kitalálásában, hogy merre örököjének a rend felett a város emberei.

Egy másik szintén csavargó nő, aki bár kőrösi lakos volt, de Cegléden csavargott, úgy került a tanács elé kihallgatásra, hogy a ceglédiek toloncolták haza csavargásért Nagykőrösre.⁴⁰

2. A vizsgálat

A már megindult eljárás során a magisztrátusnak el kellett végezni a nyomozati cselekményeket. Ki kellett hallgatni a tanúkat, a károsultat vagy épp a sértettet. Meg kellett vizsgálniuk az elkövetés körülményeit, értékelniük kellett a gyanújeleket, fel kellett kérni az orvost, seborvost, borbélyt, ha seborvos nem volt a vizsgálatra, vagy adott esetben a bábát.

³⁹ Fond: PML V./203./b. 149.p.

⁴⁰ Fond: PML:V./203./b. 153.p.

a) A kezesség

„... a kutató számára is meglepő azonban, hogy a teoretikus tételektől eltérően, tömeges jelenség ebben az időszakban a kezesség ellenében (erga fidejussionem aut vadimonium) történő szabad lábra helyezés⁴¹

Hajdu ezen állítását országos jelenséggént értékeli. Azok a személyek, akik kezességet vállaltak arra, hogy a vizsgálat során, szabadon engedett vádlott a bíróságon a kellő időben meg fog jelenni, általában érdekelttel, így rokonok vagy az érintett munkájában közvetlen érdekelt földesurak.

A kormányzat sem nézte jó szemmel ezt a gyakorlatot. Az 1715. évi 7. tc. 6. szakasza ki is mondja, hogy súlyos büntettek esetében kezességnek helye nem lehet. A rendelkezésnek azonban nem sok foganatja volt a megyékhez félévente kiküldött dörgeelmek ellenére sem.

Kéringner Mária, aki Pest megye büntetőbíráskodását vizsgálta a 18–19. században, is megállapítja:

„A kezes állítása, a XVII. Században, igen elterjedt szokás volt, leggyakrabban a közerkölcsiség ellen vétők ügyeinél használták fel.

A ‘kezes’ legtöbbször ez elhagyott férj, vagy feleség. A kezességvállalást a szolgabíró és az egyik esküdt jelenlétében kellett kinyilvánítani.⁴²

A nagykőrösi anyag tanulmányozása alapján igen valószínű, hogy az intézmény a 18. században is ismert, sőt előszeretettel alkalmazták. Talán a már említett rendelet értelmében valóban csak kisebb jelentőségű ügyekben, így ebben a korszakban már nem jut el a vármegyéig. Az általam vizsgált időszakban 1794., 1795., 1796., 1798., és 1804-ben jegyezték föl ilyen esetet.

Így egy bizonyos Szűcs Ferenc maga kezességén kivette az áristomból Kádár Pált és a kezes arra kötelezte magát, hogy amidőn a törvényszék kívánni fogja, az személyt mindenkor előállítja (1794. január 7.).⁴³

Érdekességgépp jegyzendő meg, hogy nagy valószínűséggel ugyan ez a Kádár Pál lehetett az a Kádár Palkó, akit négy hónappal később a derék nótárius mintegy lemondó apai jóindulattal a tartalomnál már csak Palkónak becéz. Ekkor már nem kapott a fiatal ember kezeset így kénytelen volt az áristom ajtaját feltörni. Ezúttal verekedésért volt fogva, de még mielőtt „exequáltatott volna” megszökött, ha egyszer nem akadt kezes.⁴⁴

A másik esetben az anyja, hiszen csakhogy a fiát a „tömlöcz szégyenitül” megmenthesse, tetemes kártérítést is ígér a per végső megoldásaként, Benke Gergelynek, akinek a szemét fia kaparta ki. Először azonban a kezeseknek csupán az áristom hidegétől kell megmenteniük a fiút. Ez esetben a kezességvállalás

⁴¹ HAJDU: *Büntett*, 68. p.

⁴² KÉRINGNER: 207. p.

⁴³ Fond: PML V./205./b.1 269. p.

⁴⁴ PML V./205./b./1. 296. p.

lás engedélyezésére nem is olyan kis horderejű ügyben került sor. Legalábbis súlyos testi sértésnek minősíthető (erről az esetről később még lesz szó).

„Hogy magát Benke Gergely nagykőrösi lakos egyik szemének kivágásában gyanússá tette, fogságba tettetett. Tekintve a nemes tanács a mostani hideg télnek csaknem elszenvedhetetlen keménységét, bizonyos ideig a fogságból szabadon bocsátotta, állítván maga helyett kezesként Fekete Andrást és Tétsi Sámuel ide való lakos becsületes embereket.”⁴⁵

1795. márc. 15-én jelenti a főbírói diárium, hogy Kis Pált tolvajlásért megfogták, de kezességben el is engedték. Az előző esetnél a rossz idő segítette a kezesség elfogadását, itt a tolvaj gyermekeinek a száma. Valóban igen méltányossági alapon működött ilyen téren a nagykőrösi tanács, illetve a bírák.

„Mivel a nevezett rabnak számos gyermekei vannak, akik hanemha Édes Attyok ha csak bizonyos ideig is Szabadon bocsájtani, a mostani szük idő miatt elégtelennek lévén élelmeknek megkeresésére éhen halásra jutnának. Kegyelmet mutatott a sértett és a feő bíró maga helyett valamely becsületes kezeseket fogna állítani a nevezett rab mindaddig, míg reá szükség lenne dolgának megvizsgálása véget, szabadon bocsájtassék.

Erre nézve Gyarmati István csizmadia mestert és Csákó Mihályt becsületes Nagykőrösi lakost, mint leendő kezeseit a feő bíró úr elé állította, ha a megkárosult arabnak a törvény elé állíttatását kívánni fogja azonnal, minden késedelem nélkül a kívánt parancsolatnak határidőre ők, mint kezesek Kis Pált előállítani szoros köteleességeknak ismerik.

Hanem magokat mindazon büntetésnek elrendelésére, melyeket kellene Kis Pálnak részben vagy egészben elszenvedni a Nemes Tanács előtt magokat ezen cauctió ereje mellett le kötelezik.”⁴⁶

A negyedik esetben egy bizonyos Erdős János nevű bérest, aki szökésért, illetve lopásért került áristomba, apjának a kezességére engedték el. Mindaddig elkövetett cselekedeteiért, amennyiben azok bizonyítást nyernek, és ennek ellenére az újév előtt elszökne, jót áll az apa érte valamint az előre, bérként felvett 3 forintokat meg fogja az apa fizetni. Ezek után a gazda, akitől elszökött, úgy, hogy megígérte, magát javulásra kötelezi, vissza is fogadta szolgálatába. Valószínű nem az ígéret ereje, hanem az győzte meg, hogy az eset dologidőben történt, 1795. április 12-én.⁴⁷

Nem ilyen egyértelmű a fogalom megítélése a későbbi időszakokban. 1798. október 31-én a következő esetről értesülünk.

„Nemes Halász Péter Úr Fanka István juhásztól számot vevén a nevezett juhász adóssá maradott, amelyért a Nemes Városnak fogházába béhozatta, Nemes Halász Péter Úr Reszeli Istvánnal megjelenvén a Város Közönséges Házánál Reszeli István önként és minden kényszerítés nélkül ajánlotta magát arra,

⁴⁵ Fond: PML V./203. /b. 36. p.

⁴⁶ Fond: PML V./203. /b. 50. p.

⁴⁷ Fond: PML V/205./b.1 371. p.

hogy az áristált Fanka Istványért kilenc juhokig és 15 forintokig kezességet vállal a mostkövetkező Katalin napjáig, mely kezességet Nemes Halász Mihály Úr acceptálván Fanka Istvány az áristomból kibocsájtattott”.⁴⁸

Miért kell a sértett jelenléte a kezességvállalásnál? Miért kell, hogy a kezesség vállalás tényét a sértett is elfogadja? Miért szerepel jószág is a kaucióként letett összeg mellett? Miért épp juhokról van szó? Nem lehet, hogy a kezesség csupán a megkárosított gazda juhainak előkerülését szolgálta? Tekintve, hogy arról viszont szintén nem tesz említést a jegyzőkönyv, hogy az említett kezes a bevádolt juhász előállítására vállalt volna kezességet. Sokkal valószínűbb, hogy ekkor már a sértett kártalanítása az elsődleges cél. A gazdának ugyanis ez esetben is minden kára megtérült. Az, hogy a fent említett óvadékként leróttak valóban a városnál maradtak volna az ügy kivizsgálásáig azért tűnik kissé illúziórikusnak, mert a kilenc juh tárolása minden bizonnyal nehézséget okozott volna a város házában. A letét további sorsát mindenesetre homály fedí.

A kezesség fentebb említett klasszikus értelmezését támasztja alá egy 1804-es jogeset. Bizonyos Farkas Pált egy 21 évvel korábbi állítólagos gyilkosság miatt adják fel.

„És minekutánna e dolog iránt némely tanúk kihallgattattak volna a Nemes Tanács által, Nagy István és Losonczy Jánosnak Cautiójának melett kibocsájtattott Faragó Pál oly móddal, hogy amely időre a felelősség által parancsoltatnék elől állása, azonnal, a kirendelendő elől álljon, a kezesek is őket előlállítani szoros kötelességét tartják.”⁴⁹

b) A tanúbizonyítás

„A XVII–XVIII. században a legfőbb bizonyító erő a tanúvallomás.

A tanú személyének mindenkor feddhetetlennek kellett lenni. A büntett elkövetésének bizonyítását két szavahihető tanú egybehangzó vallomása érhetette el.”⁵⁰

Kéreinger Mária észrevétele szerint a tanú fiatal kora sem volt egyértelmű kizáró ok.

Saját anyagomból ezek alátámasztására, a már említett Benke Gergely ügyében tanúként hallgattak meg egy 12 éves gyereket, aki a többi tanúval egyező vallomást tett, a 14 éves társa vallomása már ellentmond. Az övé az egyetlen eltérő vallomás. Az esetben egyébként egyik vallomás sem mondható perdöntőnek, hiszen az megegyezéssel végződik.

Érdekesebb az 1795-ben Martinovicsékat, illetve a francia változásokat a király személyét érintően nem túl kecsegtető módon éltető Visnyi János esetében

⁴⁸ Fond:PML V./203./b. 123. p.

⁴⁹ Fond: PML V./203./b. 198. p.

⁵⁰ KÉRINGER: 210. p.

kihallgatott három tanú. Mindhárman 16 évesek és ők viszont csak az iskolai tudományokról hallottak Visnyitől, a vádakat alátámasztó beszédet nem.

Nemes és nemtelen közötti különbségtételként, ha nemtelenről van szó, minden esetben szerepel a vallása, illetve vagy a „meghitöltetvén vallja” vagy a „hitét megvallván” formula. A nemesek esetében csak „jó lélek” szerepel.

A mai értelemben vett vallomástételi akadályok említésére egyetlen példát találtam, azt is az általam vizsgált időszak végén.

1803. január 11-én tolvajlással vádolt be egy bizonyos Venczel Pált Tímár Ferencz.

„Ekkor Tímár Ferencz, maga előadásának bebizonyítására, édes anyját, s feleségét elő állította, kik a fizetést valamint a dolgot maga Tímár elől adta vallásaikban igaznak állították de mint INTERESSATA tanúk, Venczel Pál ellen olyan erős próbákat nem tehettek, mellyeknél fogva Venczel Pál tolvajnak promunciáltatott volna.“

Mivel az egyetlen bizonyíték a sértett hozzátartozóitól származott, a tanács nem találta őket elégségesnek ahhoz, hogy a vádlott bűnösségét megállapítsa, így az a bizonyítékok hiányában távozhatott.

c) A szaktudást igénylő bizonyítás

A cím megfogalmazásakor igen óvatosnak kellett lennem. Nyilvánvaló, hogy a mai szakértő intézményének kezdeti stádiumáról van szó. Nem lehet azonban e fogalommal illetni a korban előforduló seb orvos által adott véleményeket. Más esetben a borbély véleményét kéri ki annak megítélésére, hogy az általa kezelt seb okozhatott-e olyan sérülést, amely esetleg hetekkel a kocsmai összetűzés sértettjének a halálát okozhatta.

Ilyen speciális véleményt kérnek olykor a bábától is. Nyilvánvaló, hogy ezek megjelenése pozitívumként értékelendő. Az általam vizsgált időszakban nagyobb gyakorisággal fordul elő, 1797-től kezdve. Fejlődésként értékelhető az is, hogy a bábát, borbélyt már nem egyszerűen tanúként hallgatják ki, hanem objektív, a szaktudásukat igénylő véleményadásra kéri fel. Ez a minőségük idővel a jegyzőkönyvekben is jól elkülöníthetően jelenik meg.

Nem utolsó sorban alátámasztja azt a már említett feltevést,⁵¹ hogy a tanácsban egyre inkább képzettebbnek számító, többnyire armális nemesekből kikerülő személyek foglaltak helyet. Ezeknek közös érdekévé vált a tanács ügyeinek méltó intézése, hiszen a lakosság kellő támogatottságuk biztosította a város valamilyen fokú önrendelkezését, és saját függetlenségüket is egyben.

Az a tény, hogy egyáltalán igénybe vették a seb orvos stb. véleményét főként végzetes kimenetelű kocsmai verekedések, emberölés súlyos testi sértés esetén önmagában haladó jelenségnek tekinthető. Főként, ha összehasonlítjuk Hajdu következő tapasztalataival.

⁵¹ GALGÓCZY: 141. p.

Sok megyében a büntető igazságszolgáltatás hatékonyságát az is befolyásolta, hogy a nemesség kis száma miatt nem állott rendelkezésre megfelelő számú alkalmas személy. Ezért jó néhány vármegyének orvosa, seborvosa sincs. Így elképzelhető, hogy milyen pontossággal lehetett megállapítani az élet, és testi épség ellen elkövetett bűncselekményeknél a terhelt büntetőjogi felelősségét.⁵²

Egy 1795-ből való jogeset tanulsága szerint még nem tettek különbséget pl. a bába ilyen minősége és a tanúk között. Kecskeméti János esetében, aki férji fenytő joga gyakorlása közben agyon találta verni gyermekágyas feleségét, a bábát, egyszerű tanúként hallgatják ki, azok között is csupán negyedikként a sorban.⁵³

Ennél sokkal szakszerűbben járt el a tanács 1797-ben egy emberölés kapcsán.

Bizonyos Szondi András a mostoha apját, Kürti Mihályt 1797. október 29-én este 9 és 10 óra között annak aklában agyon verte. Ezek után az elkövető elmenekült, mert a feladatása után a város emberei hült helyét találták. Ugyanezen a napon azonban elküldettek Abonyba, „a Tekintetes Nemes Vármegye chirurgusáért, aki megérkezvén az agyon vert Kürti Mihályt felbontotta, és annak fején talált ütéseket a róla adott *Iktum se pertum Patent abforte* haláloknak találta.”⁵⁴

Még érdekesebb egy 1799-es jogeset. A dolog pikantériáját az adja, hogy itt az áldozat a verekedés után szintén az Abonyból kezelésére lehozott Valdecz Mihály seborvos gyógyítása alatt még négy hétig élt. „Azt mondotta, hogy a seb nem veszedelmes, a bőre van csak megrepedve, de a csontjának semmi baja sincs.” (1798. október 31.)⁵⁵

Annak megállapítására, hogy a nem túl szavahihetőnek bizonyult menyecske valóban szült-e a közelmúltban, a bábát kérte fel a nemes tanács. Ekkor a bába már nem csak egy a többi tanú között. Ennek alátámasztására idézném a pontos szöveget.

„Onnét a Magistrátus elöl hivatvatván Lehota Mihálynét, mint helybéli EXAMINÁLT bábát, azzal megvizsgáltatta Sillér Susát, oly véggel, hogy tudná meg való-é terhes ez a személy és valljon szült-é.”⁵⁶

Ha tehát ilyen jelentést, véleményt vett igénybe a tanács, többnyire valamely módon elismert személynek kellett lennie.

⁵² HAJDU: *Büntett*, 46. p.

⁵³ Fond: PML V/203/b 39. p.

⁵⁴ Fond: V./203./b. 103. p.

⁵⁵ Fond: PML V./203./b. 121. p.

⁵⁶ Fond: PML V./203./b. 160. p.

3. Egy jogeset az eljárásjogi jelenségek vizsgálatára⁵⁷

Kutatásom során egy jól rögzített olyan jogesetre bukkantam, amely a vizsgálat lefolytatásának egyes állomásait igen jól tükrözi.

A jogeset „főhőse“ Sillér Zsuzsa, akit a ceglédi magistratus toloncoltatott haza Kőrösre. Így került a kőrösi tanács elé. Rögtön az első kérdés zavarba hozta a leányt. A kérdés a következőképp hangzott:

„Kinek hívnak, hány esztendő vagy, micsoda vallású, hová való születésű, micsoda állapotú személy vagy?”

A válasz erre meglepően hangzik: „Sillér Zsuzsa a nevem, nagykőrösi születésű pápista, rossz életű személy vagyok.”

Erre az őszinte válaszra a tanács sem számított, hiszen a micsoda állapotú kérdésre, a hajadon szót várhatták, esetleg ha férjnél van, hogy kinek a felesége, és hány gyermeke van, de az hogy rossz életű, meglepő válasz lehetett. Meg is tudakolják, mire véljék ezt a furcsa választ.

„Micsoda gonoszságban leledzel, hogy magadat rossz életűnek mondd?”

„Húshagyó kedd múlt esztendeje, hogy kurvaságban élek, mely időben paráználkodtam először a Jászkiséri pápista kántorral.”

Majd a részletek taglalása mellett, mintegy őszinteségi rohamban közli a kihallgatott; „de nemcsak kurva voltam, hanem tolvaj is.”

Ezt követően fergeteges memóriával sorolja fel azokat a kisebb nagyobb lopásokat, melyeket hol szolgálói, hol főzölányi minőségben volt alkalma elkövetni. A lopott dolgokat tekintve megállapítható, hogy szegény lányt többnyire asszonyi hiúsága indította lopásai elkövetésére. Az ellopott tárgyak között pántlikák, pruszlikok, posztószoknyák, gránátgyöngyök, csipkék szerepelnek. Egy esetben nem efféle portékáról van szó, mikor is a helyi cigány megbízásából lop el az időközben Jászapátiba szökött leány, szolgálatának két hónapja alatt, két akó méhszeszt, aki azt ígérte neki, hogy jó munkája fejében keszkenőt hoz a soron következő berényi vásárból. A keszkenő persze elmaradt, a lopások kiderültek, s neki megint menni kellett. A következő állomás a csavargások sorában Jászkisér, ahol a tolvajságot; egy kis paráznasággal tetézi, majd távozván a felszarvazott kántorné gyöngyeit, csipkéjét vinné emlékül. Ezúttal azonban tetten érik, javítására egy pár botütést szenved, majd hazacsapják Kőrösre. Itt sem hagy fel jó szokásával, ezúttal egy Tiszi Sára nevű leányt lop meg. A deressel való találkozás ezek szerint azonban mégsem múlt el nyomtalanul, mert amint rájött, hogy keresik, rögtön megbánta, hogy hasonszőrű szegény sorsú embert károsított meg, a lopott portékákat visszacsempészi, maga pedig Jászberénybe szökkik. Az itteni gazdája egy borbély, akivel szintén bűnös kapcsolatba bocsátkozik. Időnként eléri hősünket az igazságszolgáltatás keze, egy hónapi tömlöc és további botütések után ismét hazatoloncolják, majd újabb szökés, ezúttal Ceglédre. Ebből is látszik, hogy már a korban is milyen vissza-

⁵⁷ Fond:PML V./203./b. 153–177. p.

tartó ereje volt a szabadságvesztésnek, illetve a testi büntetéseknek. Ceglédről egyik rokona próbálja visszahozni, aki az eset tanulsága szerint már az úton feladta a mi Zsuzsánk jobb útra térítését. Útközben beadta a godányi kocsmába, hogy itt a kocsmárosné majd gondját viseli. Klára asszony személyében méltó párjára akadt a mi Sillér Zsuzsánk.

Szintén meglepő kérdést kénytelen föltenni a nemes tanács. A kihallgatott személy hajadon léteire kendőt visel, saját állítása szerint azért, mert már szült gyermeket. A gyermek sorsa, aki állítólag a godányi csárdában jött világra koraszülöttként, kérdéses. Ekkor már a magamagát gyermekölés vádjába keveredett Zsuzsánk állítása szerint a gyermek elvetelésében, majd a tetem eltemetésében Klára asszony igen hasznos tanácsait követvén járt el.

Zsuzsánk arra panaszkodott új gazdasszonyának, hogy anyának érzi magát, mire Klára asszony megkente, és kékköves pálinkával itatta, miután három napra a gyermek koraszülöttként, holtan jött világra. A kuruzslással Klára asszonynak ez is volt a szándéka, minek megtörténte után előadta, hogy fénykorában ő is hasonló ősi mesterséget is űzött, nagy sikerrel, mert az alkalmazott praktikáknak köszönhetően soha nem is esett teherbe, majd ráripakodott, hogy temesse már el a megfelelő helyen az idétlen (koraszülött) gyermekét. A tudomány mai állása szerint aligha találhnánk Klára asszonyt gyermekölés vádjában bűnösnek, ő maga viszont bűnösnek érezhette magát, mert megtiltotta páciensének, hogy bárkinek is szót ejtsen az ügyről, mert mindketten bitóra kerülnének. Ha mégis elmondaná, ő mindent tagadni fog.

Ezek után kihallgatják a kocsmárosnét, aki az előre bocsátottak szerint mindent tagad.

Ezek után szembesítik a vádlójával, aki a fent elmondottakat rá is olvassa. A tisztázhatatlan helyzetben a tanács meglepő szakszerűséggel jár el.

a) Szemle-helyszínelés

Megkérdezik Sillér Zsuzsát, hogy kész-e megmutatni azt a helyet, ahol állítólagos gyermekét eltemette, aki persze hajlandó segédkezni.

„Melyre nézve a Nemes Tanács kiküldötte a Sillér Suskát, s a *Város Hites Embereivel*, hogy az eltemetett gyermek sírját mutathatná meg.“

Hasonló jelenségekkel találkozunk már főként lopásoknál, amikor a feltételezett tolvaj környezetéből próbálnak az ellopott jószág darabjaira bukkanni. Ez mai terminológiával inkább a házkutatás csírájának nevezhető. A felhozott példánál viszont azzal találkozunk, hogy quasi hatósági tanúk jelenlétében a bűncselekmény elkövetőjének segédletével helyszínt tekintenek meg.

A gyermek teteme persze már nem volt a megjelölt helyen. Felmerül a kérdés, hogy a történet volt csak sokat botlott főhosünk Münchhausen-története, ebben az esetben érthetetlen módon magát vádolná értelmetlenül, egy súlyosabb bűncselekménnyel tetéznék az addigiakat, vagy, ami valószínűbb, Klára asszony tüntette el a bizonyítékot.

Erre szakértői vizsgálat alá vetik és hívatják a bábát, annak megállapítására, hogy volt-e terhes, szült-e. A szöveg a név szerint említett bábaasszonyt examinált jelzővel illeti, valószínű, hogy hasonló esetekben az ő többé-kevésbé elismert szaktudásán alapuló véleményre támaszkodott a tanács.

IV. Anyagi jogi kérdések

1. A büntetések

A Kőrösi Tanács illetve a szolgabírók elsősorban testi büntetéseket szabtak ki, halálbüntetésre pallos jog hiányában nem lévén hatásköre.

A nagyobb horderejű ügyeket egyébként fölküldték a vármegyéhez. A már emlegetett Visnyi János ügyével olyannyira nem tudott mit kezdeni a tisztelt tanács, elhallgatni nem merték, minősíteni nem tudták, ezért a biztonság kedvéért jelentették az ügyet a vármegye vice ispánjának, aki szintén bizonytalankodván további jelentést tett az udvarnak. E válasz érkezését követően írt levelet az alispán a tisztelt Kőrösi Tanácsnak, mire a tanács Visnyit a bekérő levéllel együtt felküldte a vármegyének. A levelezést egyébként gondosan bemásolták a jegyzőkönyvbe.⁵⁸

a) Testi büntetések

Gyakran találkozunk a különböző *testi büntetések* mellett *pellengér*-büntetéssel, vagy hogy a megcsapatást vasárnap vásárkor esetleg a templom előtt mérték a bűnösre. Kádár Pál és Borsó György verekedésért kaptak 20, illetve 30 pálcát, de „Másoknak példájára a Kiss-Torony alatt lévő, pellengérben.”⁵⁹

Verekedés, istenkáromlás, szülő bántalmazása van a rovásán annak a céhlegénynek, aki „egynapi áristomot szenvedett, és a pellengérben, midőn reggel a templombul ki jöttek a nép szeme láttára másoknak is példájára 20 pálcákkal büntettetett.”⁶⁰

A pellengér egyébként a nagykőrösi gyakorlatban mindig mellékbüntetés, (úgy gondolom e helyütt szemléletesebb a mai terminussal élni) megfelelő számú pálcá vagy botütés elszívására rendelt külön megfizetendő hely.

A fenti két jogeset 1796-ból származik. Érdekes módon a vizsgált korszak végén azt mondhatjuk, nagyobb gyakorisággal fordul elő a pellengér, egyfajta publica sanctio-ként a tanács büntetéskiszabásában reneszánszát éli. Az 1796. évet követően testi büntetéseket, botot, pálcát továbbra is találunk garmadával,

⁵⁸ Fond: PML V./203. /b. 81. p.

⁵⁹ Fond: PML V./203. /b. 74–75. p.

⁶⁰ Fond: PML V./203./b. 74. p.

azonban 1801-ig nem került feljegyzésre, hogy bármi nemű megszegyenítő célzata lenne a végrehajtásnak.

Az elkövetett bűncselekmények jellegében találhatunk esetleges magyarázatot arra nézve, hogy miért újította fel a tanács az öt éve úgy tűnt már feledésbe ment gyakorlatot. Az egyik esetben egy a vásár alkalmából Kőrösre látogató szabadszállási legény a verbunkot néző sokadalom közé ment lóháton belekötött, a nézelődők közül, többeket megvert. Volt, aki méltatta bátorságát, aki nem, azt alaposan helyben hagyta, szidalmazta a vármegye embereit, Kőrös polgárait. Még mielőtt tömegverekedés tört volna ki, a város hadnagyát küldi ki a főbíró „a népek lecsendesítésére s egyszersmind a Kovács Mihálynak megfogattatására kiküldötte volna, mert féltő volt, ne hogy a csak nem dühösségig felfokozott nép között, vagy a verbunk között gyilkosság történt volna.”⁶¹

E körülményekre tekintettel talán elfogadható, hogy a tanács azért, hogy a tetemes sokaság között nehogy veszedelmes követőkre találjon, mintegy visszatartásképp, a sebesültek orvosi költségének megtérítése mellett, „Kovács Mihály a publica santiot úgymint 15 pálcákat a Kiss-Torony alatt közönségesen elszenvedte, ahol az ő rosz tettei publikáltattak.”⁶²

Megérthető tehát a tanács aggodalma, és az, hogy a nevezett büntetésének legalább akkora nyilvánosságot kívánt adni, mint amilyen nyilvánosság mellett az azokat elkövette.

Nem ilyen egyértelmű az indoka annak, hogy istenkáromlásért miért pont 24 pálcákat, kellett elszenvednie 1802-ben Tardi Antalnak, ez a Város statútuma szerint előírtaknak kevesebb mint a fele, ezeket azonban két részletben mérték rá, a felét a reggeli mise után a torony alatti kalodában, a másik felét pedig az esti mise után ugyanitt. Társa ugyancsak a Kiss-Torony alatt részesült tizenöt botütésben.⁶³

Ugyanezt a büntetést kapta 1802-ben a feleségét kegyetlenül ütlegelő férj, aki szintén ezen a helyen részesült két részletben a jutalmában, azzal a különbséggel, hogy a maradéktalan végrehajtásig kénytelen volt az áristom vendégszeretetét élvezni, mégpedig kenyéren és vízen. A botozás közben kikiáltották a buneit.⁶⁴

Még érdekesebb esetről értesülünk 1803-ból. Tetten érik a város lovását, amint az a város lovainak ellátására adott abrakot a saját házához szállította. A lovaszt valószínű figyelhették, mert az is szerepel a jegyzőkönyv szövegében, hogy a város lovai feltűnően soványak voltak, míg saját lovai rendkívül jó egészségnek örvendtek.

Büntetése a rend kedvéért 24 pálcá a Kiss-Torony alatt, ráadásul kicsapták a szolgálatából. Adalékul jegyzem meg, hogy két nap múlva arra kéri a tanácsot,

⁶¹ Fond: PML V./203./ b 171–173. p.

⁶² Fond: PML V./203./ b. 171–173. p.

⁶³ Fond: PML V./ 203./ b. 187. p.

⁶⁴ Fond: PML V./203./ b. 190. p.

hogy legalább szolgálatának esztendeje végéig fogadja vissza szolgálatába. A tanács persze úgy indokolva, hogy nagyobb az általa elkövetett bűn, mintsem akár egy napot is a város szolgálatában tölthetne, a kérelmet természetesen elutasítja.⁶⁵

b) Börtönbüntetés

Börtönbüntetés is egész gyakran előfordul a város gyakorlatában. Egy céhlegényt, aki egy lopás alkalmával az ajtót is feltörte, áristomra ítélték, a másik társa csak inas, így ő a lopásnál is csak segédkezett, megúszta 18 pálcával. A főkolompos 1 heti áristom mellett kapott 24 botot is.⁶⁶

Kurta kocsmáért bizonyos Harmat Pétert háromnapos áristom után további 30 pálcával elviselésére kötelezte a főbíró, Faragó István ugyancsak kurta kocsmáért szintén háromnapos áristomot szenvedett el, de méltányosságból, mivel szegény ember 12 forint helyett csupán 4 forint büntetést fizettettek meg vele.

A kurta kocsmá egyébként igen gyakori bűncselekmény a városban. 1794. ápr. 2-án tett másodbírói jelentés szerint az adott évben, röpké három hónap alatt, tehát a már nevezett két személyen felül további nyolc személyt büntetett meg a gazdasági tiszt. Ezek kizárólag csak pénzbüntetések.

Egyfajta börtönbüntetésként létezett az országos gyakorlatban az a megoldás, hogy büntetésként *katonának adják* az érintett személyt. A tíz év anyagában is előfordul, igaz, csak fenyegetésként, de az eset tanúsága szerint, egyfajta relegatio is egyben. (A megye illetve a város területéről való kitiltás gyakori mellékbüntetés.)

„Bársony János, mint ki tolvajságáról, részegeskedéséről, de kivált feleségével szörnyű kegyetlenséggel való bánásáról úgy annyira nevezetes rossz ember, hogy már egy ízben magáról Albát is adott, most újra megkínzott felesége panasza jövén a Nemes Tanács elibe egyetlen férje iránt, megmondattott Bársony Jánosnak Nagykőrösi Tanács által, hogy többé csak egy újjal fogja is szegény feleségét bántani /:mint akinek vagyonából él minden nap:/ a városban való lakásra méltatlan ember, vagy katonának adattassék, vagy akármely okos móddal ki gondolható, s rossz cselekedetéért kiszabandó kemény büntetésre ítéltessen.”⁶⁷

Nem konkrétan a Nagykőrösi tanács ítélte el de egy katonaszökevény kihallgatása során, aki Kőrösön került, mint szökevény a törvény kezére derült ki, hogy a dunavecsei bírák jóvoltából került rá az angyalbőr.⁶⁸

⁶⁵ Fond: PML V./203./b. 195. p.

⁶⁶ Fond: PML V./203./b. 59. p.

⁶⁷ Fond: PML V./203./b. 54. p.

⁶⁸ Fond: PML V./203./b. 55. p.

c) Alternatív büntetések

Érdeemes elidőzni az ún. *alternatív büntetések* fogalmánál. Hajdu szerint is gyakran előfordul, hogy a bíróság elítélt ugyan valakit valamilyen testi büntetés elszenvédésére, majd hozzá teszik, „*vagy helyette fizessen*” 12., 14, 40 stb. forintokat.

Véleményem szerint hasonló mérlegeléssel állunk szemben az előbb említett kurta kocsmáltatásért kirótt büntetéseknél. A másodbíró jelentésében különböző összegű pénzbüntetések mértéke, nem az okozott kár, vagy az elkövetett bűn súlyosságával arányos, hanem egyszerűen azzal, hogy kinek milyen az anyagi helyzete. Így két személyt 12 forintra, további ötöt pedig 6–6 forintra büntettek.

„Mint szegényebb sorsú emberek az említett tekintetből fizettek 6-6 forintokat.”⁶⁹

Az a gazda, aki börtönbüntetés elszenvédésére illetve további pálcák elviselésére büntettetett, valószínű, még a legméltányosabb pénzüsszeget sem tudta megfizetni.

Maga a városi statútum is tartalmaz hasonló tartalmú szabályozást. A verekedésért kirótt 6, 12 forint (Szár, véres) és a káromkodásért járó 20 forint meg nem fizetése esetén férfiak 50 pálcát, nők pedig 50 korbácsot fognak elszenvedni.⁷⁰

A korban a nőknél általános, hogy enyhébb eszközként nem botot, hanem korbácsot vagy vesszőt alkalmaznak.

Az 1794-es tél valóban kemény lehetett. Erre utalva engedték ki a Benke Gergely szemét kivájó Tót fiút, mielőtt kihallgatása előtt megfagyna az árisztomban, de ugyanezen a télen tömegesen dézsmálták a város erdejét. A főinspektor egyébként is meglehetősen méltányos pénzbüntetéseket rótt ki a vármege által előírt jószágvesztés helyett. Viszont

„... a kiknek a gyalogszeresek közül semmi javaik nem volának a' miből a rájuk vetett 3 forintokat megfizethetnék ezek 25 Pálczákra büntetessenek.”⁷¹

Érdeemes még elidőzni egy kicsit ennél a jogesetnél igaz, a most felvetni kívánt probléma nem büntetőjogi vonatkozásában fontos, hanem a mezővárosi önrendelkezés értékeléséhez nyújt adatokat.

„A főszolgabíró tekintetes Szabó János úr, mint a tekintetes nemes vármege rendelése szerint a nagykőrösi határban lévő erdőségek fő inspektora, maga segédjével esküdt Sulyok János úrral, a nagykőrösi compossesorátus és a nemes tanács kérésére megjelent azon erdőtolvajoknak a megvizsgálására, kik a feljebb való három esztendőök alatt 1793. február 4-től, a mai napig a világos tila-

⁶⁹ Fond: PML V./205./b. 1 296. p.

⁷⁰ Fond: PML V./202/a.

⁷¹ Fond: PML V./205./b.1 374. p.

lom ellenére, szekéren vagy gyalogszerrel a város erdejéből fát lopni bátorkodtak”.

Az eset jobb megvilágítására szeretném a város erdeinek tulajdonviszonyait ismertetni. Galgóczi szerint, 1848 előtt a város határában négyféle jogi természetű birtok volt.

1. A törzserdőbirtok, amely a törzshatárnak a régi jobbágytelkekre osztásával voltak kapcsolatban. A fölszabadítások útján, az ezekből származó helyi közbirtokosság (conpossessorátus) is illetőségi jogot tartott.

2. A második típus, amelyek e fenti, régi volt jobbágytelkek faizási joggal terhelt törzserdőterületen kívül estek, örökváltság címén kerültek a conpossessorátus tulajdonába, ezeket a lakosság közös faizási joga terhelte.

3. Magánerdőségek, amelyek az egyes birtokosok magántulajdonát képező területeken új erdősítéseként jöttek létre, így a közös jogviszony által nem voltak terhelve.

4. Azok a régi és új erdősítések, amelyeket a homok megkötése céljából, többnyire a haszontalan futóhalmokon, vagy közös legelőterületeken létesítettek. A helyi közbirtokosok, éppen ezért, mert ezeket valamikori közös használatú részekben telepítették, részt követeltek belőle.⁷²

„Hanem úgy mutatkozik, hogy akképp volt közös községi birtok és a városi előljáráóság felügyelete, kezelése és hatósága alatt az erdő mint a közlegelő.

Miképp keletkeztek a körösi határban a földesurak, azután azok közül többeknek a helybéli lakosok részére tett birtokadományozásából, illetőleg a földesúri terhek alól való felszabadításából a helyi közbirtokosok, conpossessorok, ... ahol az is kiderül, hogy, az adományozott birtokrészek között erdők is foglalattak, amely jogon e közbirtokosok az erdőből maguk részére a lakos közön-ségtől különálló erdőjogot és illetőséget követeltek.”⁷³

Szintén Galgóczitól értesülünk arról, hogy a conpossessorátusnak a város ellen két pere is folyt, az egyik, amellyel a közbirtokosság a maga részére a törzserdőkből hetedrészét követelt, és egy, amelyben a homok megkötésére telepített új erdőkből követelt részt azon a címen, hogy azok a volt közös legelők területén létesültek.

A lakosok a rendkívül hideg tél nyomása alatt, úgy tunik, de facto próbáltak érvényt szerezni követelésüknek. A tanács a rendkívül enyhe ítélethez egy figyelmeztetést tűz.

„Hogy ezáltal a fönt megírt mód szerint nagyon irgalmas sententiát kaptak a fő lopók, abbul a következő időkre semmi következtetést nem lehet húzni, a minthogy ezután mindazok akik az erdő lopásban találtak a Tekintetes Nemes Vármegye 1793. Február 4. költ rendelése szerint, és a mai napon költ

⁷² GALGÓCZY: 558. p.

⁷³ Uo. 557. p.

Conpossessorátus, és a Tanács között való egyező levél ereje szerint fognak büntettetni.⁷⁴

E per anyaga, a fent hivatkozott vármegyei rendelés tartalmára annyit enged következtetni, hogy abban eredetileg jószágvesztés állt.

„... jöllehet a Tekintetes Nemes Vármegye rendelése szerint minden vele való jószágukat elvesztették volna.”⁷⁵

Igyekeztem a rendelkezésekre álló forrásokban az említett 1793. február 4-ei rendeletet előkeresni, a körlevelek jegyzőkönyvében az 1793. évi feljegyzések nem örökítették meg.⁷⁶

A főinspektor egy évvel később ismét szemet húnyt, a közbirtokosság és a város törekvéseinek engedett.

„1796. évben Szabó János főszolgabírónak, mint a vármegye által kiküldött fölvygázónak elnöklete alatt tartott gyűlésen határozatott hogy: a) a Nagyerdőből 1/7 része helybéli conpossessorátusnak adassék, melyre a közbirtokosok, az 1796-dik éviben az erdőre költött 1036 frt kiadás 1/7 részének megtérítését szintén megajánlották.”⁷⁷

Lehet, hogy az alternatív büntetés megengedése egyfajta elismerése volt az egyébként fennálló jognak, melyet a fenti döntésig a lakosok csak „illegálisan” gyakorolhattak.

c) Vagyoni büntetések

A vagyoni büntetés talán gyakoribb, mint a testi büntetések, illetve azok egy részénél mellékbüntetésként is megjelenik már. Ez a legtöbb esetben, az okozott kár megtérítésére szolgált. Ide tartozott a testi sértéseknél s gyógyíttatás költségeinek megtérítése. Erre szolgál például az általam vizsgált nagykörösi időszakból a már említett Tót András esete, aki noha verekedés közben, maga sem tudja miért, kikaparja egy ember szemét, az anyja a klasszikus compositio kései megnyilvánulásaként bírói engedéllyel megegyezik az áldozattal, aki az egyeség összegébe elég tetemes summa formájában beleszámolja a felcserre költött költségét.⁷⁸

Szintén verekedés áldozatait igyekeznek engesztelni a tanács 1801-ből származó ítélete.

„Minekokaért a Nemes Tanács azt rendelte: hogy bizonyos légyen Kovács Mihálynak írt tetemes vétke először a sérelmes feleket egyezség által elégítse ki kész pénzzel, másodsor Valdecz Mihály Úrnak, azon Nyolc forintokat, melye-

⁷⁴ Fond: PML V./205./b.1 375. p.

⁷⁵ Fond: PML V./205./b./1. 374. p.

⁷⁶ Fond: PML V./202./c./8. 407–423. p.

⁷⁷ GALGÓCZY: 558. p.

⁷⁸ Fond: PML V./203./b. 64. p.

ket írásban mint Chirurgus a Takó Józsefen tett és teendő karáért kíván megfizesse ...⁷⁹

Ekkor már a korábban mindig Abonyból lehivatott Valdecz Mihály vármegyei Chirurgus már Kőrösön lakik.

Ide vonatkozó rendelkezést egyébként tartalmaz az 1795-ös tervezet is.

„3. § E büntett valamennyi esetében mindenekelőtt az szükséges, hogy a tettes a megsebesített személy teljes kártalanítására köteleztessék. Ide tartoznak a gyógyítás költségei...⁸⁰

Egy céhinas esetében az áristomon felül még a lopott összeget természetesen kifizettették.⁸¹

Szintén lopásért az elfogyasztott, így vissza már nem adható áruért járó összeget a botokon felül ráverték a tolvajra.⁸²

A vagyoni jellegű bűncselekményeknél is előszeretettel alkalmazzák a pénzbüntetést, hiszen igazából az okozott kár megtérítése az elsődleges cél. Így a kurta kocsmáért kiszabott büntetések esetén többnyire pénzbüntetést szabnak ki. A kurta kocsmá egyébként igen gyakori bűncselekmény a városban.

1794. ápr. 2-án tett másodbírói jelentés szerint az adott évben, röpke három hónap alatt, tehát a már nevezett két személyen felül további nyolc személyt büntetett meg a gazdasági tiszt. Ezek kizárólag csak pénzbüntetések.

A már ismert Kádár Palkó, aki kezes hiányában a szabadulás érdekében az áristom ajtaját törte be, az okozott kárért még két forintot is fizethetett.⁸³

További térítendő összegként merült még az elszenvedett sérelmekért a fájdalompenz, vagy ha a sértett ruházata tönkrement, ezt a kárt is. Ha azonban sértetti közrehatás megállapítható, akkor fájdalomdíj illetve egyéb térítés nem jár.

Egyfajta nevesített fájdalomdíj a városi statútum XV. szakaszának a becstelenítésre vonatkozó része. Maga a statútum szövege csak annyit tartalmaz: „... Úgy mint más hírének és nevének meg sértője, és betstelenítője, nyelv váltságán marad, az az húsz forintokra büntetetik.”⁸⁴

Egyértelműen kiderül egy ítélet kapcsán, hogy ezt valóban a hírnévcsorbulást szenvedett kapta. Csakúgy, mint a száraz és véres verésért járó összegeket.

„... ezen kívül tartozik a száraz vereségért a város statútuma szerint ki telvén Szent György napkor a nevezett bojtárnak megfizetni.”⁸⁵

Megjegyzendő, hogy a büntetések kiszabásánál, a város 1747. évi statútuma az egyetlen jogforrás, amelyre egyáltalán utalás történik. Sok esetben a rágal-

⁷⁹ Fond: PML V./203. /b. 172. p.

⁸⁰ HAJDU: *Tervezet*, 476. p.

⁸¹ Fond: PML. V./203./b. 59. p.

⁸² Fond: PML. V/205/b/1 287. p.

⁸³ Fond: PML. V./205./b./1. 296. p.

⁸⁴ Fond: PML V./202./a. 4. p.

⁸⁵ Fond: PML V./ 203./b.

mazások, istenkáromlások társadalmi veszélyességének betudhatóan, a tanács jóval enyhébb ítéletet hoz, mint az a státútum szerint járna.

2. Súlyosbító és enyhítő körülmények a nagykőrösi tanács gyakorlatában

Három esetre szeretnék e körben kitérni. Verekedésért és káromkodásért büntettek meg egy kerékgyártó legényt. A város státútuma szerint ezért, még ha véres verés lenne is, 12 forintra büntetendő. Azonban *mivel efféle rossz cselekedeteiért már büntetve volt, 25 pálcával büntették.*⁸⁶

Az egyértelműen látszik, hogy a visszaesést értékelni kívánta a főbíró. Kérdésként merül fel, hogy az egyébként következetesen és gyakran alkalmazott városi státútum XV. pontja miért nem került itt alkalmazásra. Ez ugyanis nem fizetés esetén 50 pálcát ír elő.

Ellentmondásos, hogy meghozott ítélet ennek pont a fele, pedig az elkövető visszaeső.

Egy másik tolvaj, aki a vaját olvadozni érezte a füle mögött, még a város bíráit is megfenyegette, hogy amennyiben az megfogná, vagy megbüntetné őt, „olyat fog csinálni”, amelyet meg fog siratni sok ember. Persze a tanács nem értékelte a fenyegetést, főleg, hogy a lopást is bizonyították. A kétheti áristomot ugyanúgy megkaptá, mint a másik társa. A fenyegetőzés őt pálcával került neki többre.

Ismét lopásnál a következő körülményeket vett a bíróság súlyosbító körülményként figyelembe. A két társ közül az, aki az ajtót feltörte és az utasítást adta a másiknak, hogy honnan vegye el a pénzt, valamint sokáig tagadott, az után is, hogy az eset bizonyítást nyert, 6 botütéssel kapott többet, mint a társa.

Az persze rögtön vallott, „és ezzel könnyítette bűnös cselekedetét.”⁸⁷

Az általam feltárt rövid időszak nagykőrösi gyakorlata alátámasztja azt a megállapítást, hogy a 90-es évek végére a lopás, testi sértés miatt elítélteket a kár megtérítésére kötelezték.

3. Az egyes bűncselekmények megítélése Nagykőrösön

A feltárt anyagban fellelhető jogeseteket az 1795-és törvényjavaslat tematikája szerinti sorrendben szeretném tárgyalni.

⁸⁶ Fond: PML V./205./b./1. 286. p.

⁸⁷ Fond: V./203./b. 59. p.

a) Politikai bűncselekmények

aa) A király és az országlakó nemesek jogai elleni bűntettekről

E bűncselekményre a feltárt anyag időbeli rövidege valamint a város volumene miatt is kevés példa akad.

Az általam ismertetni kívánt jogeset viszont több szempontból is érdekes.

Egy bizonyos Visnyi János, három hónapja tartózkodott a városban a magyar nyelv kellő elsajátítása végett, „mikor a tanács tudomást szerzett arról, hogy a jövevény veszélyes tanokat hirdet. Teszi mindezt 1794 szeptemberét megelőző három hónapban. Mik is lehetnek ez időben olyan veszélyes beszédek, amivel „előttünk hallomásból magát gyanússá tette afelől, hogy ő bizonyos megtilalmazott dolgokról szabadon, vakmerően bátorodik beszélni, mely cselekedetének megvizsgálása végett egy néhány tanúkat magunk elébe fölhívatunk.“

Az idézet a tanács azon leveléből származik, amelyet teljes tanácstalanságában a vármegyéhez küldtek. Az eset fontosságát, azaz veszélyességét bizonyítja, hogy a tanács még a tilalmazott beszédek konkrétizálni sem merete azt, hogy mit beszélt nyelvi zavarában a mi kis nyelvtanulónk. A tanúvallomások alapján olyan komoly nyelvi problémákkal nem küzdött, legalábbis a politikai nézeteit minden gond nélkül ecsetelte. A tanács maga sem tudja, hogy mit kezdjen az ügygel, milyen jelentőséget tulajdonítson neki. Elsősorban magát igyekszik menteni. Mentegetőzik, hogy mégis gyalázatos lett volna az ügyet a vármegye elől eltitkolni, ezért inkább a viceispán úr tanácsát kéri, és minden tekintetben a szerint fognak cselekedni. Ebből ugye nem lehet baj.

Hogy később kötelességünk elmulasztásával ne vádoltassunk.”⁸⁸

Min gyakorolta frissen szerzett nyelvtudását a mi Visnyi Jánosunk?

1794. szeptember 2-ai tanúkihallgatások!

A király igazságtalanságot cselekedett, midőn szegény magyar urakat Budára fogságba vétetett. Továbbá jó volna, ha olyan egyenlőség volna magyar országban is a mely Franciaországban vagyon.

... A Francziák okos és találmányos emberek, akikkel a mi népünk ez dologban nem érkezik. Továbbá tudakozódott a tőlünk Budára vitetett Professor Fodor Úrnak állapotjáról, hogy most van néki a fogságban dolga, szerette volna tudni, hogy kívánczozna, ha mondja Angliába menni.

Jól tették a francziák, hogy királyukat megölték...”

Lehet, hogy nem a magyar jakobinusok mozgalmának felgöngyöltése közben kellett volna ilyen kétes nyelvgyakorlatokat tenni.

A kérdés csupán az, hogy 200 év távlatából hogyan minősítsük az esetet.

Sem a lázadás, sem a zendülés tényállása nem illik rá. Ezek ugyanis a '95-ös javaslat szerint „A lázadás: a törvényes hatalom elleni erőszakos vagy fegyve-

⁸⁸ Fond: PML V./203./b. 32. p.

res felkelés többekkel társulva; ha ez hirtelen kezdődik, hamarosan elrendeződik, illetve mindjárt kezdetben sikerül elcsendesíteni, akkor zendülés a neve.”⁸⁹

Talán nem véletlenül került bele a tervezetbe a következő tényállás.

II. Szakasz: A király és az országlakó nemesek jogai elleni büntettekről.

1. § Arról a büntetésről, amellyel azokat kell sújtani, akik a Király, valamint az országbeli karok rendek jogait erőszakkal és fegyverekkel akarják felforgatni, már szó volt a hűtlenség bünteténél, e szakasz szerint pedig csak azokat lehet bűnözőknek nyilvánítani, a király és az országlakó nemesek elleni büntettekben

- a) akik ama jogokat gyakorolva, melyek kizárólag a királyi felséget illetik meg, azokat bitorolják;
- b) akik a király törvényes tekintélyét
- c) akár a törvényhozó, akár a végrehajtó hatalom törvényes gyakorlását;
- d) a törvényes kormányformát;
- e) avagy az ország karainak és rendjeinek nyilvánvaló jogait nyíltan, és nyilvánosan, akár szavaikkal, akár terjesztett írásaikkal, avagy bármiféle cselekedeteikkel, gonosz szándékkal, de erőszak mentesen és fegyverek nélkül igyekeznek lerombolni; vagy e jogokkal tettelesen szembe merészelnek szállni.⁹⁰

A szájaló végleges sorsát nem tudjuk, de azt igen, hogy az alispánnak is fejtőrést okozott az ügy. Megjegyzi, hogy a tanúvallomások nem olyan világosak hogy Visnyit „condemnálni” lehetne, így továbbküldte az ügyet a Királyi Hercegségnek, és csak ha az letartóztatását engedélyezi, azonnal üzenettel lesz a Kőrösi Tanács felé. Ez január 20-án meg is történt, így Visnyit Pestre felküldték a vármegyéhez.

ab) Katonaszökevények pártolásáról

Az általam vizsgált anyagban két katonaszökevény kálváriájáról tesz jelentést a jegyzőkönyv, ezek sorsa annál inkább összefonódik. Előfordulásra a későbbi időszakban is van példa. Az első két előforduló ilyen bűncselekményt együtt szeretném tárgyalni három szempont miatt is.

Az egyik, hogy e két eset épp 1795-ben történt. Már az évszám is magáért beszél. Továbbá, mint már arról a büntetések között esett szó, különleges büntetésként is alkalmazták a katonának adást (lásd előbb). Hajdu Lajos országos viszonylatokra állapította meg, hogy a büntetésfajta a 90-es évektől kezdve egyre divatosabbá vált. Nem véletlen, kellett ebben az időszakban a dinasztíának a katona. E két dezertőr (a jegyzőkönyv tartalomjegyzéke használja így a

⁸⁹ HAJDU: *Tervezet*, 447. p.

⁹⁰ Uo.

szót) 1795-ben találta olyan elviselhetetlennek a pesti kaszárnya viszonyait, hogy egészen Kőrösig szaladt.

Ha már az időpontoknál tartunk, meglepő, hogy a három jogeset között relatív kevés idő telt el (márc. 17. és június 29.).

Még érdekesebbé válik a helyzet, amikor kiderül, hogy a két katona a Pesti Nagy Kaszárnyából szökött meg, ráadásul mindketten a Gyulai Sámuel Regimentjéből, s a hab a tortán, hogy mindketten bizonyos Paszenczi kapitány regimentjéből.

Még mielőtt arra következtetnénk, hogy a két katona beszélt volna össze (ez egyébként a kihallgatásaikból egyértelműen kiderül, hogy nem) más megoldása kerekedik a talányos kérdésnek.

A bíróság többnyire azonos kérdéseket tett föl, utoljára mindkettőnél azt, hogy hajlandó lenne-e visszamenni, a válasz mindkét esetben nemleges. (Kár, ez esetben valószínűleg a megbánást értékelve enyhítő körülményként egy-két botot megúsztak volna.)

Kettejük közül a szabadabb szájú teljes őszinteséggel válaszolja.

„Önként soha nem tértem volna én vissza, kiváltképpen azért, hogy pesten a Kapitány mindig abba a kaszárnyában kínozza a katonákat, amely tele van rüh-vel, és tetűvel.”⁹¹

Mellékes információként hiteles képet kaptunk a korszak laktanyáinak állapotáról is, feltételezem, a többinél sem lehetett túlzottan jobb a minőség. Lehet, hogy talán bánásmódban akadtak különbségek, tekintve, hogy a többi kapitány keze alól nem szaladtak Nagykőrösig a bakák.

Azt sem lehet mondani, hogy ismerősük lett volna, ahhoz szöktek meg, vagy bármilyen pártfogójuk lett volna a városban. Bár az egyik említ valamely Farkas Istvánt, mint régi jó barátját, de nem lelhet fel, mert Fekete János aklában bujkálva talált rá a város hadnagya és hajdúja. Az egyik szökevény ugyanis vasadi, a másik pedig tiszafüredi származású. Ez utóbbi Dunavecseán szolgált, a város fogatta meg és adatta katonának. Eleve büntetésként kapta tehát az angyalbört.

Érdekesség továbbá, hogy a jegyzőkönyvben vonatkozó anyagban sem találunk senkit, akit katonaszökevény támogatásáért találtak volna bűnösnek, vagy hallgattak volna ki.

Sem a már fentebb nevezett szállásadó, sem a másik dunavecsei katona esetén munkaadó csikóst nem hallgatták ki, még tanúként sem. A csikós egyébként kocsmai verekedés során kotyogta ki, hogy a szolgálatába fogadott bojtár katonaszökevény, miután 9 hónapig szolgált nála.

Miért nem tűnt fel a nemes tanácsnak, hogy ez a katonaszökevény pártolása bűncselekményt valósította meg. Hiszen „... a büntetnek részesei mindazok:

⁹¹ Fond: PML. V./203./b.

...b) aki ugyan közvetlenül nem befolyásolja a szökés végrehajtását, de azt követően a szökevényt tanáccsal, vagy cselekedettel segíti abban, hogy fel ne fedhessék;

c) az, aki a szökevény üldözőit akár erőszakkal, akár csalárdsággal, megakadályozza, hogy megtalálják a szökevényt.”⁹²

A csikósoknak, tehát nem bojtárnak felvenni és kilenc hónapig alkalmazni kellett volna a szökevényt, hanem jelenteni az esetet a tanácsnál.

Szökött bakákat többször is kihallgatnak a tanács előtt. Így pl. 1797. június 29-én a város hadnagya, három szökött katonát hoz a tanács elé. Csak mint szokásosan szintén a gyulai regimentből.

1799-ben Alemon kapitány vezérlete alól szökött el négy katona.

b) A polgárok élete és testi épsége elleni bűntettek

ba) Az emberölés

A legtöbb tépelődést az okozta, vajon a korban szabályozott normák szerint, hol említsem meg az általam talált, halállal végződő jogeseteket. Nem véletlen a tépelődés, hiszen ezek nem szándékos emberölések, hanem italos állapotban eszközölt, elfajult verekedések szomorú következményei vagy a termés megvédeése érdekében kimért ütleg volt túl hatékony stb. A korszakban tapasztalható terminológiai hibákról jegyzi meg Hajdu: „... korszakunk kriminológiai adatainak egyik jellegzetessége: az emberélet és a testi épség ellen elkövetett cselekmények számának állandó gyarapodása, és ezen belül az élet elleni bűntettek arányának rohamos növekedése. E fejlődés azonban csak a megyékre és a pallos jogú uradalmakra jellemző: amíg a városokban az ilyen bűncselekmények miatt a bíróság elé állított személyek aránya stagnált, sőt csökkent. ...“ (Nagykőrösön évente egy.)

Az emelkedés elsősorban a gondatlanságból elkövetett emberöléseknél mutatkozott meg, ami – a korszakunkban tapasztalható általános terminológiai pongyolaságok miatt – csupán azt jelenti, hogy a 90-es években több volt már a halálos kimenetelű verekedések száma, és ezt a korabeli bíróságok homicidium compulsumnak, és nem halált okozó súlyos testi sértésnek minősítették.

„A közönséges (nem minősített) emberölésnél a bíróságok különbséget tettek a szándékosan (homicidium dolosum, cum animo deliberato patratum) és a gondatlanságból (h. culposum) elkövetett emberölés, valamint a véletlenül, a vádlottnak fel nem róhatóan bekövetkezett emberhalál között, ezt azonban teljesen logikátlanul, véletlen emberölésnek minősítették (h. causale).“⁹³

Nem ad sokkal több támpontot a 95-ös tervezet sem. A XXXI. szakasz Az ütlegelésekről megsebesítésekről és a csonkításról így rendelkezik:

⁹² HAJDU: *Tervezet*, 454. p.

⁹³ HAJDU: *Bűntett*, 242. p.

22. §. „... Továbbá a halálos seb lehet önmagában véve, vagy abszolúte ilyen, illetve véletlen folytán válik azzá. ... Egyébként a halálos sebesítéseket az emberölésre fentebb előírt szabályok szerint kell büntetni, éppen ezért e szakasz alapján csak azokat kell elbírálni, amelyek nem halálos sebek.”⁹⁴

A Bónis György által feldolgozott 1712-es büntetőtörvénykönyv-javaslat tárgyal vizsont: „Sebesítés szándékával történt „emberölést“ (homicidium *animo tantum* vulnerandi), mai terminológiánk szerint halált okozó súlyos testi sértés büntetése Poena arbitraria vagy szabadságvesztés, ha gyilkolásra nem alkalmas szerszámmal követték el (pl. kis kavicssal); fejvesztés, ha gyilkos szerszámok, döfés vagy szúrás útján történt.”⁹⁵ (A kivétel erősíti a szabályt.)

Itt említeném meg tehát mégis az általam talált eseteket, ha már a korban ezeket is az emberölés alatt taglalták. Az első esetben éjszaka a kukoricatermést védő legény találta a dézsmálót vasvillával úgy kupán vágni, hogy az később sérüléseibe belehalt. Érdekessége az ügynek, hogy a sértett maga megy még feljelentést tenni a tanácshoz, a felcser javaslatára, ha mégis bele találna a sérülésbe halni. Ráadásul nem is a valódi elkövető ellen, hanem annak sógorát nevezi meg a bírák előtt, mert a sötétben maga sem tudja, ki ütött (1794. szept. 18.).

A másik, időben a harmadik (1796) eset halállal végződő kocsmai verekedés. A verekedésben részt vett apa, fia és még egy, ugyancsak napszámban dolgozó. Kissé erős ösztökéléssel próbálták rávenni a sértettet egy kis délutáni szénahordásra. Mindhármat felküldték a vármegyéhez. Már a tanúkihallgatásokból is látszik, hogy az eset a vármegyének is valószínűleg gondot okozott a későbbiekben. Kinek róható fel a halál a három ütlegető közül? Mikor állt be a halál? Lehet-e ennek a megtörténtét akkorra tenni, mikor állítólag az ifjabbik Lehota ütése nyomán a sértett már nem mozgott? A másik tanú állítása szerint nemigen mozgott. Ezután ment oda a harmadik ütlegető és még gyomrozta a már a pad alatt fekvő, alig, vagy egyáltalán nem mozgó sértettet. Mennyiben járult hozzá az eredmény bekövetkeztéhez az apa, az idősebb Lehota Mihály tevékenysége? ⁹⁶

A kérdésekre talán a vármegyei jegyzőkönyvek adhatnának választ.

bb) Minősített eset feleség- illetve férjölés

„XX. szakasz: 2. § Nálunk e minősített emberölésben bűnösök azok: c)...aki a törvényes forma szerint el nem választott házastársa sérelmére követi azt el.”⁹⁷

⁹⁴ HAJDU: *Tervezet*, 475. p.

⁹⁵ BÓNIS: 30. p.

⁹⁶ Fond: PML. V./203./b. 81. p.

⁹⁷ HAJDU: *Tervezet*, 465. p.

A következő eset talán a legbrutálisabb Kőrös város gyakorlatában. Az áldozat egy gyermekágyas anya, akit férje próbált a gyermek „ellátására rávenni“, megdöbbentő eredménnyel.

A férj, aki városszerte híres összeférhetetlenségéről, azt állítja, hogy ő csak arra kérte, hogy az anya gyermekén jó gondot viseljen, mire az őt bolondnak nevezte, ezért kétszer, vagy háromszor megütötte a ráma nyelvével.

Az ütés minden bizonnyal nemcsak figyelmeztető jellegű lehetett, mert a sértett álláspontját már csak tanúvallomásból tudhatjuk meg.

„A beteg mesélte, hogy a férj káromkodására ébredt, hogy miért sír a gyereke. Kérte, hogy vigye oda, a férje pedig odavívén a kisedet, haragjába, és sok káromkodások közepette megfogta feleségének fájós csecse búbját, és húzta marcangolta, mely dolog a betegnek szörnyű fájdalmat okozván, ordított, így szólván a férjéhez: ne bánjon kend vélem mint barommal, ne légyen ilyen bolond.“⁹⁸

A történet úgy folytatódik, hogy akkor elővette a ráma nyelvét ... „azon verés után 14 nappal meg is holt.“

A fiatalasszony védelmében még az após is eljár, számol be róla a túlkapó férj. Az após a menyét jött látogatni, mikor szóvá tette fiának, hogy ha már az asszonyka vagyonából él többnyire, nem ez lenne az eljárás. Mire a fiú „finoman“ közölte, hogy jobb lesz, ha hazatalál Monorra. Az apa erre éjjel ment el Patay József főbíróhoz, hogy az tegye a fiát áristomba. Az eset egyébként nem került be a főbírói diáriumba. Az intézkedés a bejelentésre valószínű az lehetett, hogy a tanács kiküldte a kirurgust, és a város hadnagyát az eset megvizsgálására. Erről az egyik tanú be is számolt. A gonosztevők jegyzőkönyvének az adott intervallumot tartalmazó kötete elveszett (V/203/b).

Végzés nem található a kihallgatások végén.

Gondban van a kutató a talált anyag rendszerezésénél. A korban nem is várható el, hogy kikristályosodott dogmatikai elhatárolásokkal találkozunk. Kecskeméti Jánost, aki eladdig gyakorolta férji fenyítőjogát, hogy felesége két hét múlva belehalt sérüléseibe, a jegyzőkönyv olykor gyilkosnak, máskor verőnek titulálja. Azt hiszem, nem szorul magyarázatra, hogy ez esetben a férj szándéka nem terjedhetett ki az okozott eredményre. Ő a jól bevett szokás szerint csupán eltárgálta a gyermekágyas asszonyt, mint már annyiszor, nem is gondolván arra, hogy ezúttal nem a szokásos fordulatot veszi a gyógyulás. Joggal érhet a kritika, hogy miért az emberölés alatt került a jogeset említésre. Először is, mint azt e rész elején közöltem, tematikát tekintve az 1795-es tervezetet vettem alapul. Ez alapján a Tanács olykor helytelen jogi minősítése ellenére sokkal inkább a verekedés egy minősített esetére illik rá, melyre bővebben ott is ki kívánok térni [III. fejezet b) pontja].

⁹⁸ Fond: PML V./203./b. 39. p.

bc) A csecsemőgyilkosság

„XXI. szakasz: A csecsemőgyilkosságról. 1. § Az újszülött gyermekek megölését nevezzük csecsemőgyilkosságnak, ha ugyanis a születést követő hosszabb időköz elteltével ölik meg a szülők a gyermekeiket, akkor az ilyen gonosztett már gyermekgyilkosság...”⁹⁹

Egyetlen egy ilyen eset fordult elő, bizonyos Vég Mária keverte magát ilyen gyanúba. Ez esetekben meg szokták hallgatni az érintett környezetét, igen gyakran a „kismama“ édesanyját, aki általában még segédkezni is szokott az újszülött megölésében. Ez esetben egy halasi illetőségű, Kőrösön szolgáló cselédéről van szó. Így a tanács csupán a cselédszálláson a szobatársát hallgatta ki. A tanú nem tudott Vég Mária terhességéről, így nem is kérdezett soha a felől. A szobatárs egyébként Kupecz Kata, aki maga is szóba jöhetett, mint esetleges társtettes. A további tanúk azonban nem tudtak afelől se semmit, hogy Kupecz Kata a szülésnél jelen lett volna, vagy hogy a kérdéses éjszaka a szüleinél volt-e. Azt sem tudták így, hogy volt-e köze az eltemetve talált csecsemő meggyilkolásához. Azt viszont tudni vélték, hogy a két nő haragosok.

Az eset további történetéről semmit nem találtam, még az ilyenkor szokásos „vármegyéhez felküldetett” végzés sem található meg. Az adatok hiányában nem is határozható el, hogy az eset gyermekgyilkosságnak, vagy csecsemőgyilkosságnak tekinthető-e.

bd) Az abortusz előidőzéséről

Az 1795-és tervezet definiálja a bűncselekményt, logikailag igen helyesen az említett csecsemőgyilkosság után.

A XXII. szakasz meghatározása szerint „1. § E büntett fajtái:

a) Ha a nő belső szerveihez erőszakos kézzel nyúl, és miután tudja hogy méhében viselő, tudatosan olyasmit kezdeményez, ami vetélést eredményezhet, vagy bármiféle módon azt idézheti elő, hogy a magzat holtan kerüljön napvilágra.

b) Ha bárki más azzal a megfontolt szándékkal, hogy elhajtsa a magzatot, terhes asszonytól, annak akarata ellenére, vagy tudta nélkül elvetélést idéz elő orvosságokkal, vagy bármiféle italokkal.”¹⁰⁰

A megesett, és igen kalandos sorsú Sillér Zsuzsa esetét vizsgálva pont e tényállásba ütközünk. A kihallgatás során Sillér Zsuzsa azt vallja, hogy a kékköves pálinkát gyomorbántalmaira kapja gazdasszonyától, arról, hogy annak valódi szándéka a gyermek elhajtása lett volna, nem tudott. Az eset már perjogi szempontból is igen tanulságos volt (lásd. II. fejezet 3.). Az a tény azonban, hogy a

⁹⁹ HAJDU: *Tervezet*, 466. p.

¹⁰⁰ HAJDU: *Tervezet*, 467. p.

tanács ilyen gondossággal, és szakszerűséggel vizsgálta ki az ügyet, és hogy a bába állítása szerint valóban szült a hajadon, mindenestre elgondolkodtató. Nem volt alaptalan az állítólag hatékony szert keverő asszonyosság félelme sem. A tárgyi bizonyíték, az „idétlen“, koraszülött gyermek teteme is hiányzik. Érdekes az is, hogy a húsz oldalon vezetett peranyag ellenére, nem szerepel még utalás se az ügy későbbi sorsáról.¹⁰¹

be) Ütlegelésekről, megbecstelenítésekről és csonkításról (verekedés)

A város meglepő következetességgel alkalmazta a statútumában XV. szakaszába foglaltakat. foglaltakat, legalábbis az általam vizsgált időszak elején.

„Senki a’ város Lakossai közzül magának ollyatén hatalmat és bátorságot ne végyen, vagyis tulajdonítson, hogy tsak kitsiny állapoton is öszve kapván veszekedgyen, ‘a köz igasság, és a’ mint a dolog hozándgya magával el igazítatik; ellemben, ha edgyik, a másikat meg verné, ‘száraz vereségért hat Forintra, Vérbírságért penig tizenkét Forintra bünteteti.’”¹⁰²

Az esetek többségében a fenti összegzen felül, a melyet egyébként a sértettnek tartozott fizetni az elkövető, meg is csapatták a verekedőket. Így például egy kanászt a bojtárján véghez vitt kegyetlenkedésért 15 botra ítélték és ezen felül tartozott fizetni a statútumban előírtakat. Az összeget már nem is említik, csak a statútumra hivatkoznak.¹⁰³

Nem véletlenül tartalmazza a szakasz második része a káromkodásért, egymás ócsárlásáért járó büntetéseket. Húsz forint, nem fizetése esetén nőknél ötven korbács, férfiaknál ötven bot.

„Az ilyetén perlekedéseknek és veszekedéseknek alkalmával szokott az is történni, kivált az Asszony nép között, hogy egymást lopónak, kurvának, mások hallatára szokták kiálltani, az illyenha meg nem bizonyíthatya, úgy mint más hírének nevének megsértője, és becstelenítője nyelv váltságán marad...”¹⁰⁴

Jól látta a Kőrösi Tanács, hogy érdemes a két bűncselekményt együtt szabályozni, mert az esetek többségében valóban ez történik.

Így járt a sógornőjét ütlegelő, s e közben éles bírálattal illető Monoki István. Az ítéletben viszont ez esetben nem hivatkoznak a statútumra. Monoki nemcsak a sógornőt, hanem a Mindenhatót sem odaillő szavakkal illette. Ez ráadásul istenkáromlás. Csupán ezért a statútum szerint ötven bot járna. A büntetés egyfajta halmazati büntetesként 1 napi áristom, 30 kemény pálca kíséretében.¹⁰⁵

A büntetés hasonló esetekben egyébként általában 15 bot, visszaesőkre általában 20, 25 botot mértek.

¹⁰¹ Fond: PML 203./V./b. 153. p.

¹⁰² Fond: V./202./a 4. p.

¹⁰³ Fond. PML.V./203./b.

¹⁰⁴ Fond: PML V. /202/a. 6. p.

¹⁰⁵ Fond: PML. V./203./b. 70. p.

Különleges ítélet született még Kádár Pál (az áristomot feltörő, másszor kezességben távozó Kádár Palkó két évvel később sem hagyott fel korábbi magaviseletével?) és Borsó György részére. Itt szintén összetett az ügy. Istenkáromlás, verekedés fokossal, ami a sértetten maradandó emléket hagyott, sőt arra járó asszonyok ütlegetése stb., természetesen italoosan. A Kiss-Toronynál lévő pellengérben kiosztott 20, illetve 30 szintén *kemény pálca* két részletben a büntetés. Továbbá 40 forint a fokossal elkent Molnárnak. Ebből később a sértett 10 forintot elengedett. Az eset súlyossága arra kényszerítette a Kőrösi bírakat, hogy az adagokat egy kissé növeljék a státútum rendelkezéseitől mennyiségben eltérve.¹⁰⁶

Talán az egyik legérdekesebb ügy ama bizonyos Benke Gergely szeme, amit Tót András kivájt. Az először kezességben távozott fiú újabb pártfogóra lel az édesanyja, bizonyos Nemes Ács Éva személyében. Az anya fölkeresi a szolgabíró, közli, hogy annak érdekében, hogy a fia a tömlöcöt elkerülhesse, kész fia helyett a sértett Benke Gergellyel megegyezni.

„Följövén tehát a nevezett Benke Gergely a nevezett Ács Éva asszonnyal együtt a már följobb tisztelt Bíró Úr elibe, kívánt a maga sérelmét, a borbélynak, aki szemét egy darabig gyógyította egy darabig 150 forintokat, mely summát Ács Éva megígért oly formában, hogy azt nem elébb, mindezen folyó esztendőbeli decembernek 17. Napján fogja Benke Gergelynek letenni. Ezen ígéretre Benke Gergely is reá állván...”¹⁰⁷

E fejezet *bb)* alpontjában vázolt elhatárolási dilemmám eldöntésére azonban az 1795. évi tervezet szövegét hívnám segítségül:

1. § Testi sértés: az a cselekmény, amely által az élet épségben marad ugyan, de különféle testi ártalmak következnek be, ennél fogva minden súlyosabb ütlegetés sebesítés a közbűncselekményekhez sorolandó.

Különbséget kell tenni a következők szerint.

a) Vajon az elkövető haragból, vagy egyéb gonosz indulatból nem azért emeli-e erőszakos kezét a másra, hogy elvegye életét, de véletlenül csupán annak megsebesítése vagy megcsonkítása következik be?

b) Vajon nem megfontolt szándékkal történt-e a megsebesítés, vajon nem vonja-e maga után az életveszélyt, avagy az egészség végleges elvesztését, illetve hozzájárul-e a szándékosság valamilyen kiemelkedő foka a büntényhez?

c) Vajon a véletlen támadt civódás során, s ölésre alkalmas fegyverekkel, avagy éppen vigyázatlanságból okozta-e valaki a súlyos sebet?

Ennek fényében a fent említett fejezetben tárgyalt Kecskeméti János tette, nem szándékos feleségölés, tekintve, hogy a szerencsétlen asszony halála az eset után 14 nappal következett be.

A testi sértésnek viszont minősített esete valósul meg.

¹⁰⁶ Fond: PML. V/203./b. 74–75. p.

¹⁰⁷ Fond: PML. V./203./b. 4. p.

„4. § A büntetést azonban mindig szigorítani kell, akkor, ha honorácior, vagy közhivatalt betöltő személy, vagy pláne ha vérrokon, fivér mostohaapa és anya, örökbefogadó szülő, gyám, vagy más olyasvalaki ellen követik el, az ütlegetést, vagy sebesítést, akihez a delikvenst különleges kötelék fűzi, továbbá akkor is ha a tettes rendkívüli módon és gonoszsággal hajtja végre cselekményét.“¹⁰⁸

Szerencsésebb volt 1802-ben Szalai Ilona, aki férje ütlegetéseitől a tanácstól kért oltalmat. Ő legalább nem halt bele sérüléseibe, ám a tanács okulva a korábbi tapasztalatokból, a férjre kiszabott pellengéren elszenvedett botütések mellett eltiltja a férjet, hogy a feljelentés miatt bármilyen további retorziókat vegyen amúgy is jól helybenhagyott feleségén.

A város statútuma szerint a férjnek egyébként 12 forintot kellett volna vérbírságért fizetnie, ennek hiányában ötven pálca lett volna büntetése. A helyette elszenvedett, huszonnégy pálca még méltányos büntetésnek is mondható, még akkor is, ha pellengéren kellett két sorozatban elszenvednie, az ezek közé eső időszakot pedig áristomban, kenyéren és vízen (1802. november 24).¹⁰⁹

Mindezt persze azért említem meg, mert míg a korábbi időszakokban említik is, hogy a város rendelkezése szerint kell a megfelelő számú botütést, pénzbüntetést kiszabni, míg a későbbi időszakban 1800-tól kezdődően egyáltalán meg sem hivatkozzák a 47-es statútumot. Az ítéletek ötletszerűek, jellemzően enyhébbek a statútum szerintinél. Az utolsó négy évben a tanács minden verekedés, rendbontás jellegű cselekménynél különösebb mérlegelés nélkül 24 botütéssel jutalmazza az elkövetőket.

A gyakorlat maga mutatta meg, hogy a kis statútum rendelkezései idejüket múlták.

b) A szülők megveréséről

Mint privilégizált esetet szabályozza a '95-ös tervezet. Kőrösön egy esetet találtam, itt az édesapa ráadásul a céhmester is egy személyben. A hálátlan gyermek még az inget is letépte az apja nyakából. Büntetése 1 nap áristom és 20 bot, de pellengérben és vasárnap a templom előtt. Az apa kérésére, aki ezek szerint megszánta fiát, így a további büntetéseket elengedték.¹¹⁰

Káromkodás büntetéről, amely a Kőrösi Tanács bölcs megfigyelésének megfelelően valóban a verekedéssel halmazatban fordul elő, külön nem szólnék. (A mai egység-többség tan az összeolvadás elvén, szintén látszólagos anyagi halmazatként ítéli meg, így a testi sértésbe a szóbeli és a tetteges becsületsértés mindig beleolvad. Azonos sértett ellen, egységes akarat-elhatározásból

¹⁰⁸ HAJDU: *Tervezet*, 477. p.

¹⁰⁹ Fond: PML V./203./b. 190. p.

¹¹⁰ Fond: PML V./203./b. 74. p.

kifejtett cselekmények, amelyek egymással szoros tér-idő kapcsolatban vannak.)

Az 1795-ös javaslat szerint: 1. § Amint a szülőgyilkosság különbözik az emberölés többi fajtájától, ugyanúgy a szülők megverése is az egyéb ütlegelésektől, és jóllehet a szülő iránti köteles tiszteletet sokféle módon meg lehet sérteni, ide csakis az tartozik, amely e tiszteletet súlyosan sérti, ti. a szülők személye ellen irányuló minden erőszakos kézmelés.¹¹¹

c) Lopás

A lopás jutalma a lopott dolog kiadásán túl, vagy ha ez már nem lehetséges (többnyire állatot, élelmiszert lopnak, amely azonnal elfogyasztásra került), az árának megfizetésén túl 15–20 bot. Ettől eltérés valamilyen súlyosbító vagy enyhítő körülmény miatt (erről már esett szó) 25–30 bot. Esete válogatja az ezen felül kiszabott, de legfeljebb kétheti áristomot. A város által kiszabott büntetések méltányosnak és következetesnek mondhatók. A kirívóan nagy büntetéseket mindig indokolja valamely speciális körülmény. A kár megtérítése pedig szinte kivétel nélkül szerepel.

Érdekes még a lókötés gyanújába keveredett Odor István esete. Vásárból hazatérve a szomszédságnak feltűnhetett, hogy az amúgy is „gyanús vásárokból” nélkül járó „gazda nem azzal a két lóval érkezett haza, mint amelyekkel elment. A lovakat állítólag cserélte, de a tanúk, szintén vásárosok vallomásaiból kiderült, hogy út közben egyéb gyanús ügyletekre is sor került.

A szolgabíró a gyanúsítottat vallomásával együtt visszaküldte, a következő indoklással: „...hogy a legközelebb jövő Pesti vásárig a kérdésben lévő lovak kitűl szerzésének meg bizonyítsa, különben ha akkorra tanúkat sem állít gyanúsoknak fog tartatni... a lovakat neki elidegeníteni nem szabad”¹¹²

d) Tolvajok támogatásáról

„1. § Azok, akik a tolvajokat oltalmazzák s büntettükbe bármilyen módon beleavatják magukat, a tolvajok támogatásában bűnösök. Nagyon sokféle mód létezik ugyanis, amellyel valaki más személy lopásba belekeveredhetik; ide sorolandó az, ha valaki a lopott dolgot tudatosan megveszi, vagy eladja; befogadja és rejtegeti; aki őrt áll, míg a lopást elkövetik; kikémeleli a tolvajlási alkalmat; és végül akár közvetve, akár közvetlenül bármivel is hozzájárul a lopáshoz.”¹¹³

A legkézenfekvőbb példa erre egy 1801-ből származó állatlopás esete. Az elkóborolt tehenet, amely a szomszéd gulyához csapódott, annak gulyása hajtja el, de a gulyás a jószág gazdája felkutatása érdekében különösebb erőfeszítése-

¹¹¹ HAJDU: *Tervezet*, 477. p.

¹¹² Fond: PML.V./203./b. 36. p.

¹¹³ HAJDU: *Tervezet*, 487–488. p.

ket nem tesz. Miért is tenne, mikor Bató András fölhívta a figyelmét arra, hogy amennyiben „olyan marha“ akadna, nem lenne hálátlan. Az üzlet a prédára felében köttetik, s a tehenet le is vágják az orgazda aklában.¹¹⁴

A másik eset tipikusabb. Az üzlet szükségképpen a godányi csárdában kötött. Elég jó hírű fogadó lehetett, ha emlékszünk, még az abortuszos jogeset is e fogadó falai között játszódik.

Ahol egy rőfösbolt „felverésének“ (betörés) zsákmányát ajánlják megvételre 20 forintért. A csere éjszaka történt, a származást tekintve pedig megegyeztek, hogy a hatóságoknak azt mondják: a posztóval teli zsákot katonák dobálták le maguk mögött.¹¹⁵

e) A nemi erőszakról

A tíz év alatt egy eset maradt fenn. A fiatal menyecskét egyébként eléggé alkalmatlan időben küldték borért, nem csoda, ha a sötétben a dülőúton baj érte. A tettes személye egyértelmű, noha az következetesen tagad, a fiatalasszony beleegyezését bizonygatva.

A tettest e tanúvallomásokkal együtt a főszolgabíróhoz átküldték, többet az esetről nem lehet tudni.

A segítség a menyecske megmentésére csak későn érkezett, egy szekéren arra járó gazda személyében. A többi tanúk, szintén nők, egy 20 éves szolgálólány, a másik a gazdasszonya, aki viszont pont idősebb kora miatt érthető, hogy nem szaladt a bajba jutott segítségére.

f) Az istenkáromlásról

Szintén gyakran fordul elő. A büntett társadalomra veszélyességének megítélése nagy változáson keresztül ment át, erről már részletesebben szoltam.

„A ‘sok káromkodások mivel a’ nép között igen el áradtanak, azért hogy Istennek ő Sz: felségének méltó haragja enyhíttessék, el végeztetett, ha valaki káromkodni tapasztaltatik, egyetlen elsőben 50 Pálczákra, másodszor kétannyira büntettetik, harmadszor, Tekintetes Nemes Vármegye tömlöczében küldtetetik.“¹¹⁶

Itt már nem volt olyan következetes a tanács. Egyetlen esetben sem szabta ki a statútumban meghatározott 50 pálcát. Annak ellenére, hogy a talált esetek egyikében sem csupán ez a büncselekmény szerepel az elkövetők rovásán. Visszaesők, vagy verekedéssel káromkodással szerepel a büntett. A büntetés ennek ellenére következetes, egy kivétellel minden esetben 25 bot a büntetés, tehát pont a fele a szabályozásban foglaltaknak. Az egyetlen eltérő eset is csu-

¹¹⁴ Fond: PML V./203./b. 173–177. p.

¹¹⁵ Fond: PML V.203./b. 184–186. p.

¹¹⁶ Fond: PML V./202./a. 6. p.

pán 5 pálcával ír elő többet, itt azonban külön hivatkozik az ítélet a súlyosbító körülményekre. A verekedésnél tapasztaltakkal szemben az ítéletek nem is hivatkoznak soha a státútmra. Valahol méltányosnak is érezhető, ha összehasonlítjuk például a lopásért kiosztott büntetésekkel.

Úgy tunik, hogy ötven év elteltével a bűncselekmény társadalomra veszélyességének megítélése épp a feleannyira súlyos, mint 1747-ben.

g) Paráználkodás, házasságtörés

Két érdekesnek tűnő jogesetről szeretnék itt hírt adni. A két tényállás véleményem szerint két különböző bűncselekményt valósít meg, ám a jegyzőkönyv nemes egyszerűséggel mindkét esetben a paráznaságot emlegeti.

Az egyik eset, amikor is mind a nő, mind a férfi azért bocsátkozik a bűnös kapcsolatba, mert az egyiknek a felesége szökött meg, a másiknak a férje. A virágózónak tűnő kapcsolat, lévén a nő és az eredeti férjtől származó gyermekei tartása megoldódott, akkor kezd bonyodalmassá válni, mikor a férj hazaérkezik. Az eset pikantériája, hogy a kapcsolat olyannyira gyümölcsöző volt, hogy gyermek is született. A férj, Pivon Ádám persze nem rajong a helyzetért, noha három esztendeje ő hagyta sorsára a családot. Néha megruházta riválisát, az asszonyka el is költözött az addig menedéket nyújtó férfi házából, a közös gyermek után tartásdíjat is követelt.

A másik eset egy túl öntudatos protestáns bojtár, és pechjére pápista kedvesének története. Házasságkötés nélkül született két fiú gyermekük. A gyerekek megkeresztelése érdekében még el is szánták volna magukat a házasságkötés lépésre, ha a helyi plébános nem tagadta volna meg, azzal, hogy a gyerekeknek katolikus keresztelő kell, mit a férj megtagadott.

A tanács megvizsgálta, hogy vajon „igaz mentség é ez? Annak megtudására elküldtük volna a Tiszteletes Plébános Úrhoz oly mindjárt, hogyha igaz találna lenni, tehát minthogy a 1791. nik eseten hozatott törvény is azt találná a vallás dolgában meghatározott 26. Cikkejnek 15. Pontjában, hogy amidőn a feleség pápista, a férj pedig protestáns, tehát a férfi gyermekek protestánsok legyenek...”¹¹⁷

A plébános állítja, hogy nem adhatja őket össze, mert „*arra* nézve fölsőségtől parancsolatja vagyon.”¹¹⁷

A pár végül a pápista keresztelőre is ráállt volna, csupán a menyecske keresztelőlevele nem került elő.

Mit tehetett a tanács? Felküldte őket a vármegye tömlöcébe. De csak a két férfit. „... hanem az asszonyok, mivel sok aprók gyermekeik vannak ide haza pedig nincs kire bízni a őket, ide haza hagyatnak, de amidőn dolgok a tekintetes

¹¹⁷ Fond: PML. V./203./b.

nemes vármegyén meg fog vizsgálatni, s fölküldtetések elpararancsoltatik, fölküldetnek.“ (1794. március 24.)¹¹⁸

Erre azonban nem került sor. A férfiak június 4-én jelentkeztek a vármegye tömlöcéből való szabadulásukat igazoló levéllel. Az egyik esetében azon meghagyással, hogy a keresztelőlevelet haladéktalanul szerezzék be, és esküdjenek meg. A valóban házasságtörő férj levelében pedig az a megjegyzés szerepelt, hogy búcsúzóul 25 botot kapott útravalónak.

Összegzés

Általánosságban elmondható, hogy a városban folyó büntetőjogi gyakorlat megfelel a korban átlagosnak mondható tendenciáknak.

Persze helyi sajátosságokkal spékelve, amely első sorban a privilégizált mezővárosi léttel függ össze. Gondoljunk csak az erdőlopók esetére, ahol méltányossági alapon derekasan szembehelyezkedve a vármegyével, a teljes jószágvesztést végső soron néhány botütésre redukálta a tanács „a Tekintetes Nemes Vármegye által hozott büntetést ennyiben enyhítette“.¹¹⁹

Aztán persze magyarázza egy kicsit a „bizonyítványt”.

„Hogy pedig ez által a főnt megírt módon nagyon irgalmas sententiát kaptak a fő lopók, abból a következő időkre semmi következtetést nem lehet húzni. A minthogy ezután a kik Erdő Lopásban találtattak a tekintetes Nemes Vármegye 1793. Febr. 4. Költ rendelése, és a mai napon költ compossessionatus, és a tanács között való egyező levél ereje szerint fognak büntettetni“¹²⁰

A helyi sajátosságok másrészt a maguk szabta törvény szabadabb korlátaiból fakadnak, melyet legalábbis a bírák ismertek és alkalmaztak.

A büntetőjogi gyakorlat vizsgálata alapján egyértelműen cáfolható az a helytörténetírásban elterjedt vélemény, hogy a város főben járó ügyekben mint magistratus a saját hatáskörében eljárta volna. Ilyen pallosjog jellegű hatáskörrel a 18. század végén nem rendelkezett.

Vitathatatlan tény azonban a városi magistratus szokásosnál szélesebb cselekvési szabadsága, amely a török időkben ellátott igazgatási funkciók, valamint saját ügyes politizálásának eredményeként megmaradt.

¹¹⁸ Fond: PML. V./203./b.13. p.

¹¹⁹ Fond: PML. V./205./b.1375. p.

¹²⁰ Fond: PML. V./205./b.1375. p.

Források

- Béli Gábor, Kajtár István: Az osztrák (-német) büntető jogszabályok hatása a magyar jogban a 18. században (A Praxis Criminalis) In: Dolgozatok az állam- és jogtudomány köréből. Dolgozatok XIX. Pécs, 1988.
- Bónis György: A magyar büntető törvénykönyv első javaslata 1712-ben. In: Angyal szeminárium kiadványai (Szerk: Dr. Bertl Emil, Dr. Jencs Árpád) Budapest, 1934.
- Csizmadia – Kovács – Asztalos: Magyar állam-és jogtörténet (Szerk. Csizmadia Andor), Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2000.
- Galgóczy Károly: Nagy-Kőrös Város Monographiája Régi és újkori ismertetés. A Magyar Nemzet 1896-iki évezredes ünnepe alkalmából (Szerk: Galgóczy Károly), „Patria“ Irodalmi Vállalat és Nyomdaipari Részvénytársaság, Budapest, 1896.
- Hajdu Lajos: Adalékok a magyar büntetőjogi kodifikációs kísérletek történetéhez. In: Jogtörténeti tanulmányok I. [Hajdu, Adalékok]
- Hajdu Lajos: Büntett és büntetés Magyarországon a XVIII. sz. utolsó harmadában. In: Nemzet és emlékezet. Budapest, 1985. [Hajdu: Büntett]
- Hajdu Lajos: Az első (1795-ös) magyar büntetőkódex-tervezet. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1971. [Hajdu, Tervezet]
- Hajdu Lajos: Jogtörténeti kutatómunkánk hiányosságairól és követelményeiről (Töprengés Kállay István „Úriszéki bíraskodás a XVIII–XIX. században” című monográfiája kapcsán) In: Századok, 1986. 120. évfolyam V–VI. kötet [Hajdu, Kállay]
- Kéringér Mária: Pest megye büntetőbíráskodása a XVII–XVIII. században. In: Fejezetek Pest megye történetéből (1999) Tanulmányok 7. (Szerk. Egey Tibor), Archivum Comitatus Pestiensis, 1785.
- Novák László: Nagykőrös története és néprajza a XIX. század közepéig. Nagykorös, 1994 [Novák, Nagykőrös]
- Novák László: A három város. Gondolat, Budapest, 1984.

Primer források

(A primer forrásokra a fondjegyzék szerint a következő módon hivatkozom: Fond: az irat forráshelye /PML Pest Megyei Levéltár/, jelzete /pl.V./203./a./ , oldalszám, hosszabb jogeset-ismertetéseknél az intervallum, p. rövidítéssel.)

1. Nagykőrös Város Tanácsának iratai
Körlevelek jegyzőkönyvei
Protocollum Currentale
Sonans ab anno 1788 die 17 Octobris

- Fond: PML V./202./c ./8.
2. Nagykőrös város Főbírójának iratai
Főbírói naplók/ diariumok
Diarium Super obiectis miscellaneis a die 2 aug.1787usq. 1796 . May
Fond:PML V./205./b./1
 3. Nagykőrös Város Tanácstörvéyszékének iratai
Bűnügyi perek jegyzőkönyve
Protocolla criminalia
Protocollum Criminale Ab die 1794 17. May
Fond: PML V/203 /
 4. Nagykőrös Város tanácsának iratai
Nagykőrös Város Tanácsülési jegyzőkönyve
Protocolla Miscellanea 1747-1753.
Fond: V./202./a.

ZITA BENCSIK

STRAFRECHTLICHE PRAXIS IN STADT NAGYKÖRÖS
VON 1794 BIS 1804

(Zusammenfassung)

Der Autor versucht ein komplexen Bild zu Geben über die strafrechtliche Praxis eines Oppidums.

Da in der versuchten Zeit die strafrechtliche Regulierungen in Ungarn im Sinne eines Kodexes nicht zur Verfügung stehen, im ersten Teil der Studie werden die Verordnungen, Gesetzen, Gesetzsanschlägen, und alle Regulierungen, die in der versuchten Zeit in der alltäglichen Rechtssprechung eine Rolle spielen konnten, auch mit Hinsicht auf die regionale und örtliche Ebene zusammenfasst. In dem zweiten Teil wird das Wesen des Oppidums und die Stadt Nagykőrös dargestellt, dann wird die strafprozessrechtliche Praxis der Stadt Nagykőrös detailliert mit der Hilfe der zeitgenössischen Quellen, und Protokollen.

Der größte, und der bedeutendste Teil der Arbeit ist, in dem die einzelne Fälle, die in der zeitgenössischen Protokollen vorzufinden waren, analysiert werden. Als Ergebnis des Analysis ist festzustellen, dass die meist benutzte geschriebene Rechtsquelle, die Verordnungen der Stadt Nagykőrös waren, die strafrechtliche Lage im Vergleich mit der Strafrechtlichen Praxis der Zeit in Ungarn befriedigend ist, und eine direkte Benutzung der im ersten Teil versuchten Regulierungen nicht zu beweisen ist.